

Ekonomie a ekonomika

JOSEF VLČEK

5., aktualizované vydání

Wolters Kluwer

Vzor citace: VLČEK, J. *Ekonomie a ekonomika*. 5., aktualizované vydání. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2016. 556 s.

© doc. Ing. Josef Vlček, CSc., 2016

ISBN 978-80-7552-190-3 (váz.)
978-80-7552-353-2 (pdf)

Obsah

Předmluva	7
1 Úvod do ekonomie	9
1.1 Předmět a základní charakteristika ekonomie jako vědy	9
1.2 Poznávání ekonomické reality	11
1.3 Nástrahy v ekonomickém uvažování	13
1.4 Pozitivní a normativní ekonomie	15
1.5 Struktura moderní ekonomie – dvě roviny zkoumání	15
1.6 Vývoj ekonomické teorie	17
1.7 Poslání ekonomie	26
2 Základní východiska a kategorie ekonomické vědy	31
2.1 Potřeby, výroba, ekonomické statky	31
2.2 Výrobní faktory	35
2.3 Hranice produkčních možností	39
2.4 Zákon klesajících výnosů a výnosy z rozsahu	45
3 Principy hospodářské činnosti	51
3.1 Specifika hospodářské činnosti	51
3.2 Dimenze hospodaření subjektů	54
3.3 Interakce mezi subjekty	58
3.3.1 Dělbá práce a její ekonomický význam	58
3.3.2 Směna	64
4 Trh a tržní mechanismus	71
4.1 Trh	72
4.2 Tržní mechanismus	73
4.2.1 Poptávka	74
4.2.2 Nabídka	79
4.2.3 Cena	84
4.2.4 Konkurence	89
4.3 Teorém pavučiny, elasticita poptávky a nabídky	91
5 Ekonomický systém	99
5.1 Základní ekonomické problémy a způsoby jejich řešení	99
5.2 Klasifikace ekonomických systémů	104
5.3 Příkazová ekonomika	107
5.4 Tržní ekonomika	109
5.5 Technická stránka společenské výroby	113

6 Chování spotřebitele na trhu zboží a služeb	119
6.1 Teorie užitku	119
6.2 Rovnováha spotřebitele a odvození křivky poptávky	124
6.2.1 Kardinalistická teorie užitku	125
6.2.2 Ordinalistická teorie užitku	130
6.3 Nákupní chování	138
7 Výroba, náklady firmy a její nabídka v podmínkách dokonalé konkurence	143
7.1 Základní východiska analýzy firmy	144
7.2 Výroba a náklady	146
7.3 Příjmy firmy a její zisk	156
7.4 Rovnováha firmy a odvození křivky nabídky	159
7.5 Alokační efektivnost	162
8 Firma v podmínkách nedokonalé konkurence	167
8.1 Vznik výsadního (monopolního) postavení tržního subjektu	167
8.2 Rovnováha a maximalizace zisku v případě monopolu	174
8.3 Oligopol a monopolní konkurence	182
9 Vytváření cen výrobních faktorů, nerovnosti v důchodech	192
9.1 Vznik cen výrobních faktorů	193
9.1.1 Poptávka po výrobních faktorech	193
9.1.2 Nabídka a tržní cena výrobních faktorů	199
9.2 Nerovnosti v důchodech a jejich měření	202
9.3 Efektivnost nebo rovnost (přerozdělovací procesy v ekonomice)	208
10 Trh práce	214
10.1 Nabídka a poptávka na trhu práce	215
10.2 Mzdy a trh práce	219
10.2.1 Podstata a formy mzdy	219
10.2.2 Stanovení mzdy v podmínkách dokonalé konkurence	222
10.2.3 Mzda v podmínkách nedokonalé konkurence – současné trhy práce	226
10.3 Lidský kapitál	230
11 Trh půdy, trh kapitálu	239
11.1 Trh půdy a pozemková renta	239
11.2 Kapitál jako výrobní faktor	243
11.2.1 Pojetí kapitálu	243

11.2.2	Kapitálový trh, cena kapitálu	248
11.2.3	Finanční zprostředkovatelé na českém kapitálovém trhu.	255
12	Národohospodářský koloběh,	
	úloha státu v ekonomice	261
12.1	Národohospodářský koloběh	262
12.1.1	Národohospodářský koloběh toků příjmů a výdajů	262
12.1.2	Identity v rámci národohospodářského koloběhu	268
12.2	Úloha státu v ekonomice	270
12.2.1	Historie státních zásahů do ekonomiky	270
12.2.2	Stát jako ekonomický subjekt a jeho hospodářská politika.	276
13	Měření a vyjadřování výkonu ekonomiky	285
13.1	Metody měření národního produktu a důchodu	286
13.2	Vypovídací schopnost indikátoru HDP	292
13.3	Odvozené agregáty vyjadřující makroekonomický výstup	297
14	Spotřeba, úspory a investice.	304
14.1	Spotřeba a úspory	305
14.2	Investice, výdajový multiplikátor a určení rovnovážné produkce.	315
15	Model agregátní poptávky a agregátní nabídky (model AD – AS)	330
15.1	Agregátní poptávka	331
15.2	Agregátní nabídka	335
15.3	Rovnovážný produkt, rovnovážná cenová hladina	345
16	Ekonomický růst	351
16.1	Pojetí ekonomického růstu	352
16.2	Modely ekonomického růstu	360
16.2.1	Abstraktní modelové teorie ekonomického růstu	362
16.2.2	Sociálně-historické koncepte růstu a rozvoje	368
17	Ekonomické cykly	378
17.1	Pojetí ekonomických cyklů a jejich druhy	378
17.2	Příčiny cyklického vývoje	388
17.2.1	Keynesovské teorie ekonomického cyklu	390
17.2.2	Peněžní teorie ekonomického cyklu	394
17.3	Politicko-ekonomický cyklus.	397

18 Peníze, bankovní soustava, trh peněz	402
18.1 Vznik peněz a jejich úloha v ekonomice	403
18.2 Banky a funkce bankovní soustavy	409
18.3 Nabídka peněz, poptávka po penězích a rovnováha na trhu peněz	411
19 Inflace	422
19.1 Pojetí inflace a její měření	422
19.2 Formy a příčiny inflace	429
19.3 Důsledky inflace	437
20 Nezaměstnanost a její makroekonomické souvislosti	443
20.1 Makroekonomický náhled na trh práce	443
20.2 Nezaměstnanost, její měření, druhy a příčiny	447
20.3 Okunův zákon, Phillipsova křivka	456
21 Monetární politika	464
21.1 Institucionální rámec monetární politiky	464
21.2 Nástroje monetární politiky (operační rámec centrální banky)	467
21.3 Druhy monetární politiky	474
22 Fiskální politika	484
22.1 Státní rozpočet a veřejné finance	484
22.2 Nástroje fiskální politiky	492
23 Makroekonomie otevřené ekonomiky	506
23.1 Internacionalizace ekonomiky	506
23.2 Mezinárodní obchod	511
23.3 Měnový kurz	518
23.4 Platební bilance	521
23.5 Mezinárodní ekonomická integrace	523
Literatura	530
Seznam grafů	533
Seznam tabulek	537
Řešení úkolů	538
Rejstřík	545
Autor publikace	551

*„Každá praktická činnost je založena na teorii,
i když si toho samotní praktičtí pracovníci
nejsou třeba vědomi.“*

Peter F. Drucker

PŘEDMLUVA

Otevíráte páté vydání *Ekonomie a ekonomiky*, která je určena nejen pro studenty bakalářských kurzů mikroekonomie a makroekonomie na vysokých školách, ale také pro všechny zájemce o studium základů moderní ekonomické teorie. Podnětem k aktualizovanému vydání učebnice byly čtenářské ohlasy a snaha autora ilustrovat výklad vývojem ekonomické reality.

Ekonomické otázky jsou vždy předmětem živého zájmu široké veřejnosti. Je to zcela přirozené, protože každého člověka zajímá, zda najde uplatnění na trhu práce, jaká je koupěschopnost jeho mzdy, jak vysoké daně odvede státu ze svého příjmu, vyplatí-li se mu spořit apod.

Ekonomická teorie ovšem neposkytuje souhrn poznatků, který lze považovat za obecně správný. Při hledání odpovědi na uvedené otázky ekonomové vycházejí z nedokonale ověřených hypotéz – jak funguje hospodářství, co je základem rozhodování spotřebitele, jaké důsledky určitých událostí nebo určité politiky lze očekávat atd. Důvod je znám – v hospodářství nelze provádět experimenty za kontrolovaných podmínek a každý ekonomický proces má své konkrétní historické souvislosti. Ekonomové proto používají metodu „konstrukce modelu“ (zjednodušený obraz znázorňující chování lidí v určitém prostředí). Ekonomie pracuje s abstrakcemi, její výroky vyjadřují určité modelové situace, s nimiž se v této čisté podobě v reálném hospodářském životě nesetkáváme. Přesto právě jejich prostřednictvím dokážeme rozpoznat povahu velmi konkrétních hospodářských jevů a procesů, uvědomovat si jejich místo ve fungování ekonomického mechanismu a důsledky jejich působení.

Výklad pojmů a kategorií je založen na teoretických koncepcích soudobého „hlavního proudu“ ekonomického myšlení, který je výsledkem tzv. velké syntézy (neoklasicko-keynesovská syntéza po druhé světové válce). Originalitu vysvětlovaných myšlenek zdůrazňuje historický rámec jejich vzniku. Čtenář je veden

k vytvoření vlastního názoru na ekonomické problémy, protože text neobsahuje žádné hodnotové soudy, které by určitý ekonomický směr (školu) považovaly za jedině správný (za dogma). Za současného stavu vědeckého poznání je pluralita paradigmat v ekonomii uznávanou skutečností.

Cílem publikace je stručně a srozumitelně vysvětlit základní ekonomické pojmy a principy, jejichž poznání umožňuje porozumět podstatě a vzájemným souvislostem hospodářských jevů. Snahou autora je, aby studenti pochopili, že ekonomie je věda o volbě, věda, která zkoumá lidské chování a rozhodování v podmínkách vzácnosti zdrojů. Každý člověk si přece neustále ověřuje, zda se mu určité rozhodnutí vyplatí, a porovnává přitom jeho náklady a výnosy.

Z obsahového hlediska je kniha rozdělena do tří tematických okruhů, jejichž společným jmenovatelem je tzv. mikroekonomická fundace makroekonomie. Prvních pět kapitol představuje úvod do studia ekonomie, na který je možné navázat studiem neoklasické mikroekonomie (6. až 11. kapitola) nebo makroekonomické teorie (12. až 23. kapitola). Obava, že k pochopení ekonomických principů je nutná znalost vyšší matematiky, není pravdivá. V základní ekonomické teorii jsou používány jednoduché rovnice a grafy pouze k ilustrování výkladu. Obraz ekonomického systému lidské společnosti je podán i z hlediska jejího reálného hospodářského vývoje. Prezentace ekonomických reálií je příčinou, proč má učebnice název *Ekonomie a ekonomika*.

Aby si čtenář mohl samostatně prověřit, jak zvládl jednotlivé pojmy a tematické okruhy, jsou na konci každé kapitoly zařazeny Kontrolní otázky a problémy k řešení. Před kontrolou získaných znalostí je z metodického hlediska vhodné jejich zopakování v rámci stručného shrnutí kapitoly, klíčových pojmů a témat k zamyšlení.

Z vlastní zkušenosti víme, že ekonomii (politice, fotbalu, školství ...) rozumí každý člověk. Tuto skutečnost svého času dobře vyjádřili v časopisu *Financial Times*, když ekonoma charakterizovali jako odborníka, který zítra bude vědět, proč jeho včerejší předpovědi dnes neplatí. Abyste nepatřili mezi ty, na něž se tato kritika vztahuje, prostudujte pozorně učebnici. Následně pochopíte, že „ekonomie“ má svůj půvab a logiku, že ekonomické znalosti vám pomohou nejen v profesním, ale i občanském životě. Porozumíte obsahu některých novinových článků, volebním programům politických stran i hospodářské politice vlády apod. Dokážete posoudit, zda argumentace ekonomických a politických autorit je věcná, zda něco nezaměluje, zda prosazují zájmy celku atd.

Zkušenosti autora z vysokoškolské výuky a profesního vzdělávání v praxi svědčí o tom, že publikace *Ekonomie a ekonomika* pomáhá čtenářům osvojit si pojmy, principy a nástroje ekonomické teorie. Základní ekonomické znalosti jsou dnes nutnou součástí vzdělání každého člověka.

1 ÚVOD DO EKONOMIE

- 1.1 Předmět a základní charakteristika ekonomie jako vědy
 - 1.2 Poznávání ekonomické reality
 - 1.3 Nástrahy v ekonomickém uvažování
 - 1.4 Pozitivní a normativní ekonomie
 - 1.5 Struktura moderní ekonomie – dvě roviny zkoumání
 - 1.6 Vývoj ekonomické teorie
 - 1.7 Poslání ekonomie
-

Proces formování ekonomie jako samostatné vědy je východiskem pro vymezení jejího předmětu, umožňuje pochopit význam ekonomie pro člověka a vede k poznání hlavních hospodářských problémů společnosti. U kolébky ekonomické vědy stáli významní myslitelé, kteří ovlivnili celou lidskou kulturu. Zpočátku byly ekonomické úvahy součástí celého společenského myšlení. Politická ekonomie se stává samostatnou vědou až v době vzniku kapitalistického ekonomického systému, kdy došlo k jejímu oddělení od filozofie a politické a právní teorie. Za zakladatele ekonomie jako vědy je považován Adam Smith (1776). Ve 20. století se ekonomická teorie stává nástrojem hospodářské politiky státu. Iniciátorem státního intervencionismu byl J. M. Keynes (1936). V ekonomickém myšlení od té doby existuje zásadní problém, jehož řešení se hledá politickou cestou. Jde o vztah „trhu a státu“, jaká je účinnost tržního mechanismu a jaká je efektivnost ekonomické úlohy státu.

Ekonomie se zabývá studiem ekonomiky, tj. systému, v jehož rámci lidé produkují (neboli vyrábí), rozdělují, směňují a spotřebovávají ekonomické statky. Ekonomové se snaží zjistit, jak je ekonomika organizována, analyzují chování ekonomických subjektů a úroveň uspokojování lidských potřeb. Složitost ekonomické reality vyžaduje dodržování logiky ekonomie, protože jinak hrozí nebezpečí nepravdivých úsudků a neefektivních opatření.

1.1 Předmět a základní charakteristika ekonomie jako vědy

Člověk je společenskou bytostí a žije v určitém přírodním a sociálním prostředí. Znamená to, že jednotlivec při svých aktivitách musí respektovat přírodu a brát ohled na existenci a zájmy jiných lidí, se kterými žije v jednom společenství.

Člověk jako individuum přitom usiluje o dosažení svých subjektivních cílů („toho, co chce“) a jeho rozhodování v hospodářské oblasti je výrazně ovlivňováno zásadami efektivnosti (poměřuje své osobní náklady se získávanými výnosy). V pospolitosti musí být proto zajištěna stejná práva pro všechny její členy. Každý člověk má mít zajištěnu svobodu, činit cokoli se mu zlíbí za předpokladu, že neomezuje svobodu jiného člověka. Lidé proto vytvářejí pravidla spoluzítí a hledají takový institucionální mechanismus, který by usměrnil zájmy jednotlivců a zajistil blahobyt celé společnosti.

Člověk jako „zoon politikon“ (podle Aristotela) je předmětem zkoumání sociálních věd. **Ekonomie pojednává o hospodářských aktivitách lidí**, v jejichž rámci si každý člověk obstarává prostředky na uspokojení svých potřeb.¹ Přesněji vyjádřeno: ekonomie zkoumá zákonitosti hospodářského života společnosti a popisuje mechanismy jeho fungování. Lidem tak pomáhá pochopit logiku reálných hospodářských procesů. Ekonomie je vědou o činnosti lidí ve velice širokém pojetí – **zkoumá, jak využívají vzácné zdroje, jak vyrábějí, jak si vyrobené statky přisvojují** (zda prostřednictvím trhu nebo určitou formou přidělování) a **jak jsou tyto produkty společenské výroby spotřebovány**. Úkolem ekonomie je vysvětlit, jak se lidé chovají v praktickém životě, když si zajišťují živobytí. Změny v ekonomickém prostředí vyvolávají podněty pro vypracování nové ekonomické teorie, která by umožnila odhalit příčiny a podstatu těchto změn.

Ekonomická analýza společnosti je v koncentrované podobě vyjádřena v **předmětu ekonomie**, tak jak jej vymezuje hlavní proud současné ekonomické teorie. **„Ekonomie zkoumá, jak společnosti rozhodují o využití výrobních zdrojů, které mají alternativní použití, k výrobě různých komodit a jak rozhodují o jejich rozdělení mezi různé skupiny“**.² Jde o operacionalizovanou definici, protože zahrnuje množinu procedur, jež popisují aktivity potřebné k tomu, aby bylo realizováno to, co definice popisuje.

¹ „Slovo ekonomie nebo oeconomie pochází z řeckého oikos – dům a nomos – zákon. Původně znamenalo pouze moudré a zákonitě spravování domácnosti v zájmu společného blaha rodiny. Později se smysl tohoto slova rozšířil i na spravování velké rodiny, kterou je stát.“ (ROUSSEAU, J. J. *Rozprava o politické ekonomii*. Praha: SNPL 1956, str. 19). Přívlastek politická (z řeckého politikos = společenský) přidal k názvu ekonomie Francouz Antoine de Montchrétien v roce 1615, když vydal „Traktát o politické ekonomii“. Vyjádřil tím názor, že hospodářství země má řídit stát a státní záležitosti jsou vždy politickými záležitostmi. V druhé polovině 19. století došlo k posunům v pojetí předmětu politické ekonomie, začala se prosazovat její „sociální neutralita“, a tyto změny se promítly i do názvu této vědní disciplíny. Alfred Marshall v roce 1890 vydal spis „Principles of Oeconomics“ a pod jeho vlivem se vžil upravený název ekonomické vědy – „oeconomics“, tj. čistá ekonomie, která popisuje mechanismy působící v každém ekonomickém systému.

² SAMUELSON, P., NORDHAUS, W. *Ekonomie*. 13. vyd. Praha: Nakladatelství Svoboda 1991, str. 13.

Ekonomie jako vědní disciplína plní **tři funkce**:

- a) **poznávací** (zkoumá ekonomické jevy a procesy, které probíhají ve společnosti a snaží se je vysvětlit);
- b) **praktickou** (ekonomické poznatky jsou východiskem pro praktickou činnost různých ekonomických subjektů);
- c) **metodologickou** (je teoretickým základem pro ostatní ekonomické vědy – podnikovou ekonomiku, finance, hospodářskou politiku, marketing atd.).

Ekonomickou teorii tvoří systém kategorií (pojmy, ke kterým již nelze nalézt obecnější, nadřazenější pojem) a logicky vybudovaných principů (zásada, pravidlo), který představuje **zjednodušený obraz komplexní ekonomické reality**.³ Teorie umožňuje porozumět ekonomickým jevům, vysvětlit je, kritizovat nebo předvídat.

1.2 Poznávání ekonomické reality

Proces **vytváření ekonomické vědecké teorie** zahrnuje několik na sebe navazujících fází.

- Proces pozorování, který by měl vyústit do jednoduchého popisu jevu.
- Analýzu a formování hypotéz. Metoda abstrakce umožňuje vydělit z hospodářské reality její podstatné stránky, následně lze formulovat pravděpodobný výklad jevů – hypotézu, což je neověřený výrok, který vychází z ověřitelných předpokladů.
- Testování hypotéz a jejich interpretace. Používají se metody matematicko-statistické, řízené experimenty, metody analogie, ekonomické modely apod.
- Vytvoření teorie na základě syntézy získaných poznatků.

U ekonomických systémů jakožto sociálních systémů vzniká komplikace, protože jde o stochastické systémy s kauzálními řetězci v chování subjektů. Empirické pozorování přináší většinou statistické četnosti různých typů vazeb mezi vstupy a výstupy než jednoznačné závěry. Proto má v ekonomii velký význam **řešení metodologických otázek**, které je vždy ovlivněno filozofickým náhledem

³ Rozhodování lidí je postaveno na racionálních principech. Dosažení určitého cíle s vynaložením co nejmenších nákladů je aplikací minimalizačního principu. Pokud chceme s danými prostředky (vstupy) získat maximální výsledek (efekt), potom postupujeme podle maximalizačního principu.

autora na svět. Užitá metodologie určuje nejen tvářnost a strukturu díla daného autora, ale podmiňuje značně jeho vlastní poznávací přínos. Metodologické přístupy se neustále rozvíjejí a upřesňují. Ve společenských vědách, a v ekonomii zvláště, můžeme nalézt dvě základní tendence tohoto vývoje. Zastánci **metodologického individualismu** chápou jakýkoli společenský jev jako produkt agregace individuálních zájmů a rozhodování lidí podle jejich představ závisí především na porovnávání osobních nákladů a přínosů. Opačný přístup prosazuje **metodologický holismus** (holos = celý, tvořící celek), který vychází z představy, že celek jako souhrn jednotlivých částí nabývá nových, vyšších vlastností, nezávislých na jeho částech. Sociální a kulturní celek má podle jejich názoru jinou povahu než prvky (jedinci, malé skupiny), které ho tvoří.

Metody procesu poznání tvoří základ technologie vědecké činnosti. Metody jsou nástrojem poznání a tvoří je pravidla, kterými je nutné se v procesu poznání řídit, aby byly získány potřebné poznatky. V ekonomii mají velký význam metody poznání založené na rozumovém, tj. zprostředkovaném obrazu reality.

Standardně jsou aplikovány obecné metody dané dvojicemi analýza – syntéza a induktivní postup – deduktivní postup. **Analýza** spočívá v rozdělení celku na jeho komponenty a zkoumání, jak tyto prvky fungují jako relativně samostatné části a jaké jsou mezi nimi vztahy. Při **syntéze** dochází k složení komponentů do celku a zároveň jsou odvozovány hlavní organizační principy, jimiž se tento celek řídí v závislosti na jeho částech. **Metoda indukce** řeší vztah mezi pozorovanými údaji a teorií tak, že se shromažďují empirické poznatky a z nich se vyvozují obecné i konkrétní závěry o stavu a vývoji dané reality. Z pravidelnosti zkoumaných událostí odvozujeme závěr o tom, že tato pravidelnost bude platit pro další události na jiném místě nebo v jiném čase. **Deduktivní metoda** spočívá v tom, že vyvozuje nové poznatky z původních premis (tvrzení) s odůvodněním, že jsou-li původní premisy pravdivé, budou pravdivé i poznatky, které jsou z nich vyvozovány, a naopak.

Ekonomická realita se poměrně rychle mění, takže každý její přítomný stav je vlastně jen okamžikem přechodu minulých stavů ekonomiky v její stav budoucí. Přesto v ekonomickém poznání dochází k abstrahování od časového vývoje objektů reality a předmětem zkoumání se stává stav ekonomiky v určitém časovém okamžiku. **Statický pohled** umožňuje přiblížit se vnitřní logice zkoumaného jevu a zobrazit jeho funkční závislosti. **Komparativní statika**, která již respektuje evoluci zkoumané problematiky (porovnává stacionární stavy a hledá optimální stav), nastolila otázku o příčinách vedoucích k porušování optimálních stavů (ekonomické rovnováhy). Odpověď přineslo pronikání principu dynamiky do ekonomické teorie. Ukázalo se, že časová dimenze má zásadní význam pro odhalení podstaty základních kategorií a s nimi spjatých procesů. **Dynamická analýza**

nemůže vycházet jen z událostí tak, jak se odehrávají v reálném čase, ale musí pracovat s očekáváním budoucích událostí u prvků zkoumané ekonomiky, protože z nich vychází chování těchto prvků. Tímto způsobem se do ekonomie dostává moment nejistoty budoucích událostí a z ní plynoucí riziko.

Ekonomická věda jakožto společenská věda není vědou exaktní. To znamená, že k ověření hypotéz **nelze v hospodářství provádět** plnohodnotné (kontrolované) **experimenty**. Ekonomie pracuje s abstrakcemi, její výroky vyjadřují určité **modelové situace**, s nimiž se v této čisté podobě v reálném hospodářském životě nesetkáváme.⁴ Přesto právě jejich prostřednictvím dokážeme rozpoznat povahu velmi konkrétních hospodářských jevů a procesů, uvědomovat si jejich místo ve fungování ekonomického mechanismu a důsledky jejich působení. **Obháje** „**logického empirismu**“ požadují konfrontaci ekonomické teorie s fakty, které ji empiricky ověří, tj. buď se potvrdí její dočasná platnost, nebo se vyvrátí. Jejich oponenti upozorňují, že techniky měření jsou nedokonalé a často nepřímé, a proto empirické potvrzení teorie nelze považovat za spolehlivý indikátor její platnosti.

Ekonomická teorie je považována za užitečnou jen tehdy, když vychází z reálného ekonomického života, podrobuje jej kritice a vrací se k němu takovým způsobem, aby jeho účastníci mohli správně pochopit tuto kritiku. Někteří ekonomové ale chápou **ekonomickou teorii jako formálně abstraktní vědní disciplínu**, ve které dominuje formální logika. Domnívají se, že jejím prostřednictvím lze přesněji analyzovat reálné procesy a odhalit nové aspekty hospodářského života.

1.3 Nástrahy v ekonomickém uvažování

Ekonomická realita patří k nejsložitějším objektům zkoumání a badatelé se zde setkávají s léčkami, jejichž nerozpoznání by mohlo vést k nesprávným poznatkům a závěrům.

Předpoklad „ceteris paribus“. Většina ekonomických problémů je ovlivňována řadou proměnných veličin. Například počet aut koupených v daném roce je určen cenou aut, příjmy spotřebitelů, cenami benzínu atd. Pokud chceme zjistit, jaký vliv má jedna proměnná, musíme použít předpokladu *ceteris paribus* („za jinak stejných podmínek“), což znamená, že zkoumaný faktor se mění a ostatní

⁴ Ekonomický model je zjednodušené zobrazení reality. Model má zachytit ty aspekty reality, které jsou považovány za relevantní, a všechny ostatní vynechat. Kvalitu modelu neměříme podle odchylek jeho předpokladů od reality, ale podle jeho schopnosti vysvětlit skutečnost. Modely jsou pomocným prostředkem tvorby teorie. Ekonomický model v zásadě tvoří hospodářské subjekty, objekty a instituce; exogenní proměnné, které jsou pro model dané; endogenní proměnné, které mají být určeny modelem.

jsou konstantní. Například když chceme zjistit, jaký vliv mají ceny aut na jejich prodej, potom musíme vliv měnících se cen automobilů zkoumat za situace, kdy se důchody spotřebitelů, ceny benzínu a další proměnné nemění – tedy „za jinak stejných podmínek“.

Omyl „poté, tedy proto“ („post hoc, ergo propter hoc“ – potom, tudíž nutně v důsledku toho) se projevuje chybným vyvozováním příčinné souvislosti z časové následnosti ekonomických jevů. Pokud jev A proběhl dříve než jev B, nemusí to ještě znamenat, že jev A je příčinou jevu B. Například v průběhu Velké deprese (krize 1929–1933) někteří lidé v USA doporučovali zvýšit ceny, protože si v minulosti všimli, že růst cen a mezd předcházelo období konjunktury. Z toho vyvodili, že řešením krize je růst cen a mezd. Výsledkem byla řada legislativních úprav umožňujících zvyšování těchto proměnných, které ovšem zbrzdily ozdravení ekonomiky.

Klam kompozice. Jde o omyl, kdy předpokládáme, že to, co platí pro část, musí platit i pro celek. Například zvýšení ceny určitého zboží přinese větší příjmy výrobcům tohoto produktu a zvýší to jejich blahobyt, pokud se ale zvýší ceny veškerého zboží, nikdo v ekonomice z toho nebude mít prospěch. Domněnka, že to, co platí pro celek, pro společnost, platí i pro jednotlivce, pro část, představuje klam dekompozice. Například na zvýšení ceny zboží většina lidí reaguje snížením poptávky. Vždy se ale najdou lidé, kterým zdražení zboží nevádí a jeho spotřebu neomezí (viz zdražení cigaret, alkoholu).

Subjektivnost, s kterou pozorujeme okolní svět, představuje jednu z největších nástrah v ekonomii. Získané znalosti a zkušenosti nám vytvářejí „klapky na očích“, jejichž prostřednictvím vnímáme realitu a obtížně chápeme ostatní pozorovatele, kteří vycházejí z jiných teoretických přístupů. Ekonomové se tak stávají „zajatci“ osvojených teoretických poznatků a diskuse mezi jednotlivými školami ekonomického myšlení často připomínají „dialog hluchých“.

Ignorování sekundárních účinků je závažným metodickým problémem. Řada ekonomů má sklon vnímat pouze bezprostřední dopad daného rozhodnutí na určitou skupinu lidí a nevěnuje pozornost druhotným důsledkům tohoto opatření. Sekundární projevy se obvykle rozvíjejí pomaleji a nejsou vždy zřetelné. Kvalitní ekonomická analýza musí zahrnovat i sekundární efekty, které někdy mají větší význam než primární důsledky daného opatření. Například zvýšení minimální mzdy má primární účinek a tím je zvýšení mzdy nejhůře placených zaměstnanců. Sekundárním důsledkem je snížení zaměstnanosti, protože u zaměstnavatelů došlo ke zvýšení nákladů, a proto se snížila jejich poptávka po pracovních silách.

1.4 Pozitivní a normativní ekonomie

Ke zkoumané ekonomické realitě lze přistupovat dvojím způsobem:

- buď jsou ekonomické jevy a procesy jen popisovány a vysvětlovány v souvislostech (například vývoj inflace, dynamika výroby, počet nezaměstnaných),
- nebo se hledají způsoby, prostředky a cesty, jak dané problémy řešit.

Z uvedených přístupů vyplývá i rozdílný názor na analýzu ekonomických jevů a na jejich podstatu, který je příčinou dělení ekonomie na pozitivní a normativní. **Pozitivní analýza vysvětluje, proč jevy a procesy jsou takové, jaké jsou, kdežto normativní analýza se pokouší definovat, jaké mají být.**

Pozitivní ekonomie usiluje o analýzu hospodářství v podobě, v jaké ho nalézá. Zabývá se jen takovými jevy, které jsou vědeckými metodami zjistitelné a dokazatelné. Vytváří hypotézy o chování ekonomických subjektů, vyvozuje z nich závěry o předpokládaném vývoji ekonomických veličin (například nákladů, důchodů, cen) a konfrontuje pozorovaný vývoj těchto proměnných s teoretickými předpověďmi. Posuzuje individuální i skupinovou racionalitu chování ekonomických subjektů a hledá nejefektivnější způsoby vedoucí k dosažení ekonomických cílů. Konstatuje například existenci určité míry nezaměstnanosti a zkoumá, jak ovlivní její zvýšení míru inflace.

Normativní ekonomie vychází také ze zkoumání hospodářské reality, ta se však stává pouze východiskem hodnotových soudů, které zahrnují i otázky etické, sociální a všeobecně lidské. Jejím skutečným cílem je konstruovat předobraz dokonalejšího ekonomického systému. Normativní ekonomie se jeví jako logické pokračování pozitivního vědění. Zde je třeba upozornit, že jen pozitivní analýza může zcela uplatnit vědecký postup, protože věda poskytuje informace pouze o tom, co existuje. Například tvrzení, že z nějakého důvodu by měla klesnout všeobecná cenová hladina, je normativní výrok. Nedá se potvrdit, nebo vyvrátit. Odpovědi na normativní otázky se nedají hledat jen ve faktech a vědeckých metodách. Neexistují na ně správné nebo nesprávné odpovědi, a řešení se proto hledá v procesu politické volby. Jde například o otázky typu: Jaké tempo inflace nebo nezaměstnanosti je přijatelné?

1.5 Struktura moderní ekonomie – dvě roviny zkoumání

V současné ekonomické teorii existují dvě části, které nelze od sebe oddělit nebo je chápat samostatně – jde o mikroekonomii a makroekonomii. Obě se zabývají

rozhodováním lidí v hospodářském životě, ale liší se v rovině zkoumání. Mikroekonomie a makroekonomie operují na rozdílných úrovních abstrakce a z hlediska předmětu svého zkoumání jsou silně provázány.

Mikroekonomie (mikros = malý) zkoumá chování individuálních ekonomických subjektů (jednotlivec, domácnost, firma) na dílčích trzích a jevy, které vyplývají ze vzájemných vztahů mezi nimi (například určení ceny výrobku). Zajímá se o jejich cíle a sleduje rovnováhu jednotlivých subjektů (stav, kdy subjekt dosáhl svého cíle a nemá důvod měnit své chování). Jde jakoby o zkoumání ekonomiky zdola, ze základů.

Makroekonomie (makros = velký) zkoumá reálný svět s jeho nedokonalostmi, analyzuje chování ekonomiky jako celku a používá k tomu agregátní veličiny (HDP, nezaměstnanost, inflaci aj.). Pracuje s rámcovými hypotézami, které se jí zdají být přijatelné jako průměrné vyjádření toho, jak se ekonomické subjekty chovají. Dominantním problémem v makroekonomii je všeobecná rovnováha, která je výsledkem systému vzájemných vztahů mezi velkým počtem individuálních subjektů. Makroekonomie proto nemůže být statická, ale musí brát do úvahy faktor času. Přeceňování významu vzájemných vztahů mezi proměnnými (národní důchod, agregátní investice atd.) vede k tomu, že makroekonomie se může stát jen „formální mechanickou hrou“ bez vztahu k realitě. Předmětem reálné makroekonomie nemůže být jen vyhodnocování „kvantity“ lidského chování, ale musí vzít do úvahy i svobodu a nejistoty, které ovlivňují lidské konání.

V ekonomické teorii je **vzájemný vztah mikroekonomie a makroekonomie** charakterizován dvojím způsobem:

- Existuje tzv. **mikroekonomická fundace makroekonomie**. Znamená to, že makroekonomie vychází z mikroekonomických poznatků o chování a volbě jednotlivých subjektů při zkoumání vzájemných vztahů mezi velkým počtem subjektů. Makroekonomický systém ve skutečnosti tvoří nespočetné množství organizací a institucí, které jsou vytvořeny a rozvinuty individuálními subjekty – jde o rodiny, domácnosti, podniky, občanská sdružení, různé nátlakové skupiny atd. Jejich fungování a úlohu nelze pochopit, pokud nevezmeme do úvahy zájmy individuálních subjektů, které je tvoří a řídí.
- **Makroekonomické okolnosti tvoří rámec** fungování mikroekonomických procesů. Například chování jednotlivce na trhu práce je ovlivněno daňovou a sociální politikou vlády, inflačními tlaky, fází ekonomického cyklu apod.

V rámci mikroekonomie převažuje pozitivní analýza, která vyúsťuje do různých modelů chování ekonomických subjektů. Pro makroekonomii je typické, že nositelé jednotlivých koncepcí (škol) hledají svá východiska v rovině normativní ekonomie a teprve následně se zabývají analytickými soudy – přecházejí do oblasti pozitivní ekonomie. Například nejdříve musí odpovědět na otázku: „proč a jak má stát zasahovat do ekonomiky“ a pak se snaží své tvrzení empiricky potvrdit.

1.6 Vývoj ekonomické teorie

Vývoj ekonomie probíhá převážně evoluční cestou – jednotlivé směry ekonomického myšlení jsou rozvíjeny a propracovávány v teoretické systémy. **Základem ekonomického směru je vědecká škola**, která vzniká v určitém čase, má formální strukturu a lze ji lokalizovat. Součástí vývoje ekonomického myšlení jsou i výrazné metodologické posuny, které vedly k vzniku nových směrů.

Různá údobí ekonomické vědy jsou charakterizována určitým pohledem na svět, který určuje standardní formu řešení problémů. Americký teoretik vědy Thomas s. Kuhn v této souvislosti používá termín **paradigma**, kterým označuje model teoretického přístupu k společenské realitě. Jde o určitý celistvý soubor vědeckých představ, hypotéz, metod a výsledků výzkumu, kterým odborníci věří (nedokazují je) a používají je při řešení problémů. Neschopnost daného paradigmatu vysvětlit nové jevy vede k jeho nahrazení novým paradigmatem, které poskytuje širší vysvětlující sílu. Nové paradigma obvykle obsahuje prvky původního paradigmatu a někdy představuje i návrat k idejím, které byly dříve považovány za překonané. **Pro současnou ekonomickou vědu je charakteristická pluralita paradigmat.**

Od antiky až do nástupu kapitalismu se ekonomické myšlení rozvíjelo v lůně filozofické reflexe společnosti jako součást etických, politických a teologických úvah. Hospodářské změny byly vždy podnětem (společenskou objednávkou) pro vytvoření ekonomické teorie, která vycházela z rozboru této reality. První pokusy teoreticky vysvětlit ekonomické zřízení řecké společnosti najdeme u **Xenofona, Platona a Aristotela**. V jejich dílech je pozitivně hodnoceno rodinné hospodářství (zemědělská výroba), které je schopno produkovat vše, co domácnost potřebuje. Mají zdrženlivý postoj ke směně a odmítají obchod, jehož cílem by bylo dosažení zisku. Za zavržením hodné považují půjčování peněz na úrok. Významný myslitel antického Říma M. T. Varro Reatinus (116–27 př. n. l.) se zabýval hospodařením velkých otrokářských latifundií a kritizoval jejich majitele za to, že se usídlili ve městech a péči o hospodářství přenesli na správce.

Na rozvoj ekonomiky, který začal v západní Evropě ve 12. století, reagovali scholastici, kteří se pokoušeli aplikovat náboženské principy na světský život. Jejich nejvýznamnější představitel **Tomáš Akvinský** (1227–1274) poukázal na to, že soukromé vlastnictví je slučitelné s náboženským učením, že udržuje společenský řád a jeho stabilitu. Akvinský prosazoval teorii „spravedlivé ceny“ (etická norma). Podnikání, které přesahuje rámec uspokojení nevyhnutelných potřeb a je zaměřené na zisk, považoval za hřích. Obchodní zisk označil za přijatelný, pokud je mírný a je odměnou za práci obchodníka nebo za rizika, která nese. Odsuzoval lichvu a vystupoval proti úroku, neboť „peníze neplodí peníze“.

Od 15. století se v Evropě urychluje rozpad feudalismu a dochází k vzniku produktivnějšího ekonomického systému – kapitalismu. Podnikání se v nových podmínkách stalo aktivitou, která vzbuzovala respekt a peníze jediným všeobsahujícím poutem spojujícím celou společnost. Ekonomické myšlení, které se dosud opíralo o poznatky zformulované již antickými mysliteli, vstoupilo do období převratných změn.

Hlavním směrem hospodářské politiky a ekonomického myšlení od 15. až do poloviny 18. století se stal **merkantilismus**. Jeho tvůrci byli lidé z hospodářské praxe (obchodníci) a státní úředníci, kteří hledali odpovědi na praktické otázky hospodářského života a usilovali o růst bohatství a sílu země. **Bohatství** podle jejich názoru **spočívalo v penězích** (ztotožnili bohatství s penězi a drahými kovy – zlatem a stříbrem) a bohatá státní pokladna zajišťovala silný stát. V období raného merkantilismu (Anglie v 15. století) byl z tohoto důvodu zakazován vývoz peněz ze země. Cizí obchodníci, kteří získali prodejem zboží peníze, je nesměli ze země vyvézt, ale museli za ně nakoupit zboží vyrobené v dané zemi. Za **základní zdroj bohatství** merkantilisté označili **zahraniční obchod**. V rozvinutém merkantilismu zajišťovala příliv peněz do země aktivní obchodní bilance. Přebytek vývozu nad dovozem byl vyrovnáván zlatem a stříbrem, tím se zvyšovalo množství peněz v zemi, a ta bohatla. Merkantilisté podporovali manufakturní výrobu, jejíž produkce byla určena na vývoz a aktivní zásahy státu do ekonomiky považovali za nedílnou součást úsilí o hospodářské povznesení země.⁵ Významným představitelem merkantilismu v Anglii byl T. Mun (1571–1641), bohatý kupec a jeden z ředitelů známé Východoindické společnosti, ve Francii J. B. Colbert (1619–1683), ministr Ludvíka XIV.

⁵ Z merkantilismu vycházela výuka kamerálních věd. Jejich název vznikl od slova camera – komora, ve smyslu finančního a správního úřadu sloužícího královské komoře spravující daně a ostatní finanční výnosy. V roce 1768 byla založena stolice věd policejních a kamerálních i na pražské Karlo-Ferdinandově univerzitě, nejprve na Filozofické fakultě a od roku 1784 byla převedena na Právnickou fakultu.

Fyziokratismus, který vznikl ve Francii v polovině 18. století, představuje první školu v dějinách ekonomie. Na rozdíl od merkantilistů fyziokraté považovali za rozhodující faktor růstu bohatství země **zemědělství a přírodu**. **Jen práce v zemědělské výrobě byla** podle jejich názoru **produktivní**. Fyziokraté přišli s **koncepcí přirozeného řádu**, který určuje chod přírody i ekonomiky. Hospodářství považovali za systém, který je do značné míry schopen samoregulace, a proto odmítali zásahy vlády do ekonomiky. Prosazovali hospodářský liberalismus a razili heslo „laissez faire, laissez passer“ (nechte být, nechte plynout). Svobodu a soukromé vlastnictví považovali za základní práva člověka. Jejich hlavní představitel F. Quesnay (1694–1774), lékař Ludvíka XV., se inspiroval oběhem krve v těle člověka a vytvořil první model koloběhu hospodářských procesů, který je předobrazem dnešní input – output analýzy.

William Petty (1623–1687) představuje významný milník ve vývoji ekonomické analýzy, protože **zdroj bohatství** společnosti začal hledat **ve sféře materiální výroby**. Snažil se zkoumat vnitřní strukturu ekonomických jevů, a ne formy, ve kterých se projevují. Známý je jeho výrok, že „**práce je otcem bohatství a příroda (půda) jeho matkou**“. Je předchůdcem teorie pracovní hodnoty. Hodnotu („přirozenou cenu“) podle jeho názoru určuje lidská práce a základem směny zboží je stejné množství práce.

Adam Smith (1723–1790) je považován za zakladatele ekonomie jako samostatné vědy a představuje významnou osobnost **klasické politické ekonomie**. Jeho základní dílo „Pojednání o podstatě a původu bohatství národů“ vyšlo v roce 1776.⁶ **Zdrojem bohatství** národů je podle Smithe množství vynaložené **práce a její produktivita**, která se rozvíjí prostřednictvím dělby práce. Ekonomické jevy a procesy vyplývají z přirozené povahy člověka, kterého Smith považuje za egoistu, protože se vždy řídí svým vlastním prospěchem. Smithova „**neviditelná ruka**“ cenového mechanismu přitom vede jednotlivé tržní subjekty tak, že sledováním svého zájmu současně zajišťují růst blahobytu celé společnosti.⁷

⁶ Představitelé klasické ekonomie (A. Smith, D. Ricardo, J. B. Say, T. R. Malthus, J. S. Mill) se soustředili na analýzu makroekonomických problémů, především na růst hmotného bohatství společnosti a jeho zdroje. Zdůrazňovali úlohu akumulace kapitálu, rozšiřování trhů a dělby práce. Teorie ceny klasické školy vycházela z výrobních nákladů a významnou úlohu v ní hrála teorie pracovní hodnoty. Hnací silou ekonomiky je podle jejich názoru individuální zájem a přirozený pořádek je založen na svobodě a vlastnickém právu. Klasikové vycházeli z „principu harmonie“ a z přesvědčení o samoregulační schopnosti tržního hospodářství (cenový systém považovali za nejlepší nástroj alokace zdrojů). Učení jednotlivých představitelů klasické školy je značně rozdílné a zobecnit jejich názory pro celou školu je velice obtížné.

⁷ Tím, že člověk „... výrobu řídí tak, aby její produkt měl co největší hodnotu, sleduje jen svůj vlastní zisk; jako v mnoha jiných případech, vede ho tu jakási neviditelná ruka, aby napomáhal k dosažení cíle, o který mu vůbec nejde. ... Tím, že jde za svým vlastním zájmem, prospěje mnohdy zájmu

Prostřednictvím tržního mechanismu tak dochází k harmonii zájmů jednotlivců a společnosti. Smith prosazoval svobodu člověka, vlastnictví a podnikání. Byl stoupencem politiky hospodářského liberalismu. **Stát podle Smithe nemá zasahovat do hospodářského života** (obrazně vyjádřeno – má plnit úlohu strážníka), protože **trh reguluje sám sebe**. Stát musí zabezpečit určité veřejné statky – zajistit ochranu země před vnějším nepřítelem, vnitřní bezpečnost a pečovat o veřejné služby. V „Bohatství národů“ A. Smith upozornil i na snahu podnikatelů ovládnout trh prostřednictvím omezení konkurence. „Zájmy podnikatelů v kterémkoli odvětví obchodu nebo manufakturní výroby liší se vždycky v jistém směru od zájmů společnosti, bývají s nimi přímo v rozporu. Zájem podnikatelů vždycky vyžaduje rozšiřování trhu a zužování konkurence. Rozšiřování trhu může často celkem odpovídat i zájmům společnosti; zužování konkurence se však musí zájmům společnosti vždycky přičítat a napomáhá pouze podnikatelům zvyšovat zisk nad jeho přirozenou míru a uvalovat tak na ostatní občany nesmyslnou daň ve prospěch podnikatelů.“⁸

Úlohou práce při tvorbě bohatství se zabýval i **David Ricardo** (1772–1823), který významně přispěl k **teorii pracovní hodnoty**. Podle této teorie je **cena výrobku určena množstvím práce, které je nutné k jeho výrobě**. Ricardo dospěl k závěru, že směnnou hodnotu (kvantitativní poměr, ve kterém se směňují dva výrobky) určuje poměr práce, která byla na výrobu směňovaného zboží vynaložena. Na bázi svého pojetí pracovní hodnoty Ricardo formuloval **teorii komparativních (porovnatelných) nákladů**, která se stala významným argumentem ve prospěch svobodného mezinárodního obchodu. Rozdíly v nákladech na výrobu ekonomických statků v jednotlivých zemích závisí v jeho pojetí na množství vynaložené práce na výrobu těchto statků. V ilustrativním příkladu vysvětlil, že každá země může zbohatnout, když bude produkovat a vyvážet ty výrobky, které dokáže vyrábět relativně laciněji, a dovážet to zboží, které relativně laciněji vyrábí jiná země.

Klasická politická ekonomie zkoumala problémy tvorby a rozdělování bohatství (národů) mezi společenské třídy – kapitalisty, dělníky a pozemkové vlastníky. Klasikové přitom vycházeli z principu přirozené rovnováhy ekonomického systému. **J. B. Say** (1767–1832) chápal **výrobu jako tvorbu užitečností, která je výsledkem součinnosti tří výrobních faktorů: práce, půdy a kapitálu**. Vytvořený produkt se rozděluje mezi vlastníky výrobních faktorů podle jejich podílu na jeho výrobě. Přirozenou odměnou za práci je mzda, za kapitál zisk a za půdu renta. Say

společnosti vydatněji, než když mu chce opravdu prospět“ (SMITH, A. *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*, II. svazek, Praha: SNPL, 1958, str. 35).

⁸ SMITH, A. *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*, I. svazek, Praha: SNPL, 1958, str. 253.

se zabýval také problematikou realizace produktu a vytvořil model rovnováhy, tzv. **zákon trhů**, podle kterého si **nabídka automaticky vytváří vlastní poptávku** a rozsah trhu je úměrný rozsahu výroby. Při jeho formulaci Say vycházel z předpokladu, že každý akt koupě je zároveň aktem prodeje. Růst výroby podle jeho názoru vede k růstu nabídky zboží, ale také k růstu poptávky, neboť růst výroby vede zároveň k růstu důchodů, které tvoří poptávku. Tento „zákon“ podle Saye vylučuje jakoukoliv nadvýrobu nebo neprodejné zásoby. Jestliže přece jen je nějakého zboží příliš mnoho, je to pouze proto, že jiného zboží se nedostává, že byly narušeny proporce.

Karl Marx (1818–1883) se snažil prokázat, že kapitalismus není věčný systém. **Za jediný zdroj bohatství** (hodnoty), obdobně jako klasická ekonomie, **označil lidskou práci**. Kapitalismus považoval za společnost dvou tříd – buržoazie (vlastníci kapitálu) a proletariátu, který nevlastní nic kromě schopnosti pracovat. **Člověk (dělník) se za kapitalismu stává zvláštním zbožím**, protože prodává svoji pracovní sílu, tj. schopnost pracovat a vytvářet větší hodnotu, než má sám. Kapitalista platí dělníkovi mzdu, která zajišťuje reprodukci jeho pracovní síly (rodiny). Pracovní dobu dělníka Marx rozdělil na dvě části. V první části (práce nutná) dělník vyrobí takovou hodnotu, která odpovídá jeho mzdě. V druhé části (práce nadbytečná) vytváří produkci, která po přeměně v peníze představuje zisk kapitalisty. Novou hodnotu tvoří pouze „živá“ práce dělníků. Kapitál (stroje, suroviny) Marx označil za „minulou práci“ (zhmotněnou práci), protože jeho hodnota se na výrobek jen přenáší. V přivlastňování nezaplacené práce dělníka (nadhodnoty) kapitalistou viděl **„vykořisťování člověka člověkem“**.

Marx zkoumal společenský vývoj a za jeho příčinu označil rozpor mezi výrobními vztahy a výrobními silami, který vrcholí sociální revolucí. **Základ každého společenského řádu** podle jeho názoru **vymezují „výrobní vztahy“**, které představují „pravidla hry“, do kterých jednotlivci vstupují při výrobě produktů. Výrobní vztahy představují společenskou formu rozvoje výrobních sil společnosti. Za **nejdůležitější výrobní vztah** považoval **vlastnictví**, protože určuje způsob, kterým jsou lidé přinuceni k práci. Například za kapitalismu jsou dělníci osobně svobodní, a protože nevlastní výrobní prostředky, jsou přinuceni vstoupit do námezdního pracovního poměru a nechat se vykořisťovat. **Výrobní síly, které tvoří technika, technologie, pracovní síly a kapitál fungující ve výrobě**, se dynamicky vyvíjejí a postupně vytvářejí rozpory v společenském systému. Jejich řešením se zdokonaluje institucionální rámec dané společnosti. Jestliže rozvoj výrobních sil přeroste možnosti výrobních vztahů, vznikne **sociální revoluce**, která **nastolí nové výrobní vztahy** a uvede je do souladu s existujícími výrobními silami. Kapitalismus proto chápal jako vyvíjející se

systém, který směřuje k nové formě společnosti. Marx považoval **kapitalismus za nestabilní systém**, protože vyvolává krize z nadvýroby a nedokáže jim zabránit. Cyklické kolísání ekonomické aktivity za kapitalismu se v historii jednoznačně potvrdilo.

Neoklasická ekonomie, která se začala formovat v 70. letech 19. století, volně navázala na klasickou ekonomii, především na A. Smitha a J. B. Saye.⁹ Důsledně **aplikuje metodologický individualismus a marginalistické teorie** (teorie mezního užítku, teorie mezní produktivity).¹⁰ Všechny ekonomické jevy a procesy vysvětluje racionálním rozhodováním tržních subjektů (spotřebitelů, firem). V ekonomické teorii se tak prosadil **mikroekonomický přístup**. Neoklasická teorie opustila tradiční zkoumání agregátních veličin (výstupu ekonomiky, důchodů) a **východiskem její analýzy se stala spotřeba**, protože ta je konečným cílem veškeré výroby.

Neoklasická ekonomie se zabývá fungováním trhu – tvorbou tržních cen a jejich vlivem na ekonomické subjekty. Hledá odpověď na otázku, jak optimálně umístit (alokovat) dané množství vzácných zdrojů mezi konkurující způsoby užití. Její **analýzy mají statický charakter** a zaměřují se především na **hospodářskou rovnováhu v podmínkách dokonalé konkurence**. Závěry neoklasické teorie byly předkládány jako **univerzální doporučení** pro ekonomickou praxi a byl zdůrazňován jejich **normativní smysl**.¹¹ Jejich obsah byl proto konfrontován s hospodářskou realitou. Nerealističnost výchozích předpokladů neoklasické ekonomie (dokonalá konkurence) vedla k vytvoření reálnějšího pohledu na mechanismus kapitalistického hospodářství a v roce 1933 vznikla **teorie nedokonalé konkurence** (E. H. Chamberlin; J. Robinsonová).

⁹ Neoklasický směr se rozvíjel v rámci tří škol: rakouské subjektivně psychologické školy (hlavní představitel K. Meger), lausannské školy ve Švýcarsku (V. Pareto, L. Walras) a cambridgeské školy v Anglii (A. Marshall). Proces jejího vzniku je označován za **marginální revoluci v ekonomii**. Neoklasičtí autoři vytvořili alternativní teorii hodnoty, která měla nahradit klasickou teorii pracovní hodnoty subjektivním výkladem hodnoty založeným na principu mezního užítku. Neoklasická teorie poskytuje nadčasovou odpověď na tři základní ekonomické otázky (Co vyrábět? Jak vyrábět? Pro koho vyrábět?), jejichž řešení musí hledat každá lidská společnost.

¹⁰ Při marginální analýze jsou zkoumány dvě proměnné, mezi kterými existuje funkční vztah. Sledují se změny jedné proměnné, které jsou vyvolány velmi malými změnami jiné proměnné. Předpokládá se přitom, že ostatní faktory ovlivňující zkoumaný vztah se nemění.

¹¹ „Všeobecná vada ekonomické argumentace naší doby,“ píše J. Robinsonová, „spočívá v přesakování z oblasti vysoce abstraktní analýzy přímo k politickým receptům, přičemž se pomijí fáze, kdy by se měla posuzovat otázka, do jaké míry předpoklady abstraktní analýzy odpovídají reálné situaci.“ In: ROBINSONOVÁ, J. *Collected Economic Papers*, I. svazek, str. 171 (uvedeno podle KOZLOVOVÁ, K. B.; ENTOV, R. M. *Teorie ceny*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1974, str. 128).

Reakcí na hlubokou hospodářskou krizi v letech 1929–1933 byl vznik teorie, která zdůvodnila nutnost státních zásahů do tržní ekonomiky. Autorem tohoto nového (makroekonomického) přístupu v ekonomii byl **J. M. Keynes** (1883–1946) a zveřejnil jej ve svém díle „Všeobecná teorie zaměstnanosti, úroku a peněz“ (1936). Keynes zkoumal makroekonomické veličiny (celkový objem výroby, zaměstnanost, národní důchod) a zjistil, že jejich vývoj nezávisí na celkových produkčních možnostech ekonomiky, ale na celkové koupěschopné poptávce. To jej vedlo k **odmítnutí Sayova zákona trhů**, který akcentuje význam nabídkové strany ekonomiky. **Kapitalistickou ekonomiku Keynes označil za vnitřně nestabilní** a dospěl k závěru, že volná hra tržních sil sice vede k vytváření rovnovážných stavů, ale při neúplném využití výrobních zdrojů. Zdůrazňoval, že pokud je kapitalistický systém postižen vysokou nezaměstnaností, není sám o sobě schopen vyvolat procesy vedoucí zpět ke stavu plné zaměstnanosti (hlavní problém kapitalismu viděl v nezaměstnanosti). Za základní **příčinu jeho nestability** považoval **nedostatečnou efektivní poptávku** po investicích (nedostatečný zájem investovat) a odvozeně i po spotřebních statcích. **Stát** by podle Keynesa měl **zabezpečovat dostatečný růst efektivní koupěschopné poptávky** a tím zajišťovat i růst důchodů (mzda, zisk, renta, úrok) a zaměstnanosti. Uvedené cíle doporučuje realizovat hospodářskou politikou státu.

- Měnová politika by měla garantovat takové množství peněz v oběhu, které vyvolá pokles úrokové míry (prosazuje tzv. laciné peníze) a tím vzroste zájem podnikatelů o investování.
- V rámci veřejných (státních) financí zvyšovat výdaje na investice prostřednictvím dotací, subvencí a státního nákupu. Keynes doporučuje zvyšovat státní výdaje i za cenu deficitního financování státního rozpočtu a růstu státního dluhu.

Z Keynesových závěrů vyplývá, že **stát** by měl **plnit úlohu „lékaře u lože nemocného“**, kterým je ekonomika. „Léky“ (zvyšování efektivní poptávky a anticyklická regulace), které ordinoval stát v 50. a 60. letech minulého století, zajistily dynamický vývoj kapitalistických ekonomik.

Vleký spor o samoregulační schopnosti kapitalistické ekonomiky (40. až 70. léta 20. století) vyústil v kompromis, na jehož základě vznikla tzv. **neokeynesská makroekonomie**. V jejím rámci došlo k postupnému začleňování neoklasických postulátů do keynesovské makroekonomie (tzv. velká syntéza). Metodologickým základem spojení obou přístupů se stala teorie celkové rovnováhy. V období hospodářské expanze byla doporučována aplikace neoklasické teorie, protože tržní mechanismus funguje automaticky a podporuje růst ekonomiky.

Keynesovství bylo využíváno při anticyklické politice a při řešení nezaměstnanosti, například snížení výstupu ekonomiky bylo eliminováno stimulací agregátní poptávky.¹²

V 70. letech 20. století se projevil **souběh růstu nezaměstnanosti a inflace**, který **keynesovská hospodářská doktrína neuměla vyřešit**. Keynesovské metody regulace se staly předmětem kritiky a byla požadována „**deregulace**“, tj. omezení úlohy státu v ekonomice. Protikeynesovští revolucionáři zdůrazňovali **úlohu tradičních konzervativních hodnot** (soukromou iniciativu a podnikatelské aktivity) a konstatovali, že proces internacionalizace výroby a kapitálu posílil alokační efektivnost trhů. Nosnou ideou se stal **hospodářský liberalismus** a v ekonomickém myšlení se objevila tzv. **neokonzervativní vlna**, která považuje tržní mechanismus za nejdokonalejší způsob regulace ekonomiky a ostře se staví za široce pojaté svobody člověka. Neokonzervatismus se vrací k principům metodologického individualismu, opírá se o neoklasické teorie a představuje široký a různorodý myšlenkový proud, kterému dominují tři teoretické koncepce.

Monetarismus odmítá keynesovský intervencionismus a považuje státní zásahy za hlavní příčinu hospodářských problémů v tržní ekonomice. Monetaristé souhlasí pouze s regulováním množství peněz v oběhu prostřednictvím centrální banky. Monetární politiku považují za účinnější nástroj než fiskální politiku. Vláda se má podle M. Friedmana (hlavní představitel monetarismu) zabývat tím, co nedokáže zabezpečit trh. Za nejvážnější problém vyspělých ekonomik monetarismus označil inflaci. Předpokladem optimálního fungování tržního systému je podle monetaristů svoboda člověka (ekonomická i politická), kterou má zajistit volná soutěž. Státní zásahy (daně, restrikce) omezují svobodu.

Teorie racionálních očekávání (nová klasická makroekonomie) připomíná roli pružných cen a klade důraz na tzv. racionální očekávání (to jsou předpovědi budoucích hodnot ekonomických proměnných, ze kterých vycházejí současná rozhodnutí). Považuje člověka za „homo economicus“, který racionálně reaguje na změny hospodářské situace. Tržní subjekty podle nové klasické makroekonomie utvářejí svá očekávání na základě všech dostupných informací a mají stejné možnosti jako stát. Znamená to, že lidé chápou, jakým způsobem hospodářství

¹² Snaha završit „keynesovskou revoluci“ a pokračovat v díle J. Keynese vedla k vzniku tzv. **post-keynesovské ekonomie**. Její stoupenci (například Paul A. Samuelson) považují kapitalistické hospodářství za nestabilní a doporučují, aby stát korigoval ekonomické problémy. **Nová keynesovská ekonomie** je reakcí na neokonzervativní teorie. Noví keynesovci zkoumají, proč kapitalistická ekonomika nedokáže efektivně koordinovat chování ekonomických subjektů. Nedokonalosti trhu podle jejich názoru vyplývají z institucionálních příčin, které zásadním způsobem ovlivňují celý ekonomický proces. Domnívají se, že nepružnost mezd a cen způsobuje poptávkové a nabídkové šoky, které závažným způsobem ovlivňují výkonnost ekonomiky.

funguje, a umí vyhodnotit i důsledky zásahů státu. Například vědí, že rok před volbami bude vláda zvyšovat výdaje a náležitě se na to připraví. Racionální očekávání lidí tak brání státu ovlivnit jejich chování prostřednictvím systematicky prováděné hospodářské politiky.

Ekonomie strany nabídky požaduje minimalizaci státních zásahů a vystupuje proti vysokému zdanění příjmů. Bohatství jednotlivců i celé společnosti považuje za výsledek soukromé podnikatelské aktivity. Pro její rozvoj má stát vytvořit podmínky snižováním daní (snížením daňové sazby a zmenšením daňové progresy). Nízké zdanění příjmů motivuje lidi pracovat, investovat, spořit, a tím vznikají podmínky pro ekonomický rozvoj společnosti. V praxi se řada očekávání této teorie nenaplnila a v zemích, ve kterých byly daňové škrtky zavedeny, vznikly vysoké rozpočtové deficity a rostoucí veřejný dluh.

Neokonzervativní hospodářská politika podporuje stranu nabídky a za hlavní problém, který ohrožuje ekonomiku, považuje inflaci. Cenová stabilita (nízká míra inflace, vyrovnaný státní rozpočet, vyrovnaná platební bilance) zajišťuje efektivní fungování tržního mechanismu a racionální rozhodování ekonomických subjektů. K posílení podnětů k práci prosazuje nízké zdanění příjmů a snížení podpor v nezaměstnanosti.

Názor na samoregulační schopnost tržního mechanismu a na ekonomickou úlohu státu rozděluje soudobou ekonomickou teorii (i hospodářskou politiku) do dvou táborů. **Stoupenci keynesovského** (poptávkově orientovaného) **proudu** prosazují větší angažovanost státu v ekonomice a za hlavní nástroj regulace ekonomiky považují fiskální politiku. **Neokonzervativní** (nabídkově orientovaný) **proud** věří v samoregulační možnosti trhu a jako hlavní nástroj regulace ekonomiky doporučuje monetární politiku. Vedle těchto teoretických koncepcí „hlavního proudu“ ekonomie existuje velké množství **alternativních teoretických koncepcí**.¹³ Charakteristika těchto teorií přesahuje rámec našeho

¹³ Jako příklad lze uvést **institucionální ekonomii**, která vznikla na přelomu 19. a 20. století (zakladatel T. Veblén). Podle institucionalistů by se ekonomie měla zabývat vývojem společnosti a měla by odrážet měnící se podmínky prostředí, v němž lidé žijí. Vývoj společnosti podle jejich názoru ovlivňují instituce, které zásadním způsobem utvářejí ekonomické chování lidí. Za instituce považují různé organizace, jako jsou firmy, podnikatelské svazy, profesní komory, spotřebitelské organizace, odbory a státní instituce. Instituce stanovují a regulují vztahy mezi ekonomickými subjekty na základě zvyků, tradic, zkušeností a právních norem. Ve 30. letech 20. století se institucionalismus stal jedním z teoretických základů hospodářské politiky New Dealu F. D. Roosevelta v USA. V 70. letech se zformovala tzv. **nová institucionální ekonomie**, která chce zavést pravidla pro chování ekonomických subjektů. Ekonomika by měla být regulována na základě dlouhodobých smluv mezi státem, velkými firmami a odbory. Nová institucionální ekonomie nevěří v samoregulační schopnost trhu, ale považuje jej za instituci, jejíž efektivnost závisí na institucionálním uspořádání společnosti.

výkladu a jejich podrobnější obsah zájemci najdou v učebnicích dějin ekonomických teorií.

1.7 Poslání ekonomie

Lidská společnost je komplikovaný organismus a ekonomická věda přispívá významným způsobem k jeho poznání. Hospodaření (fungování ekonomického systému) je podle ekonomů spontánním výsledkem činnosti jednotlivců. Ekonomické jednání lidí se odehrává v omezujících podmínkách, a proto je vždy výsledkem volby jedince, která mu má zajistit konkurenční výhodu. **Hlavní proud ekonomie** proto předpokládá, že člověk sleduje pouze svůj zájem a v zásadě dělá jen logická sobecká rozhodnutí.¹⁴

Ekonomové jsou spoluzodpovědní za hospodářské problémy současného světa. Mnozí z nich se stávají otroky ideologických principů jednotlivých škol, například přesvědčení, že trhy regulují samy sebe.¹⁵ Vznikají **ekonomické mýty a iluze**, které jsou výsledkem chybných interpretací správných fakt či realistických pozorování. Příkladem je tzv. paradox úspor. Standardním projevem racionálního chování ekonomických subjektů je vytváření „polštáře úspor“, který je má zajistit proti budoucímu poklesu příjmů. Jestliže v hospodářství budou spořit všichni, potom logicky dojde ke snížení souhrnné poptávky, což může vést až k poklesu výkonu ekonomiky. Variantou tohoto omylu je tvrzení některých politiků, že to, co platí pro hospodaření domácnosti, platí i pro veřejné finance (ekonomiku státu). Jejich snaha udržet vyrovnaný státní rozpočet v období hospodářské stagnace vede k tomu, že pokles ekonomiky se prohloubí.

¹⁴ **Behaviorální ekonomie** upozorňuje na širší spektrum motivací, které ovlivňují rozhodování člověka. Z pozorování vyplývá, že lidé považují věci, které vlastní, za hodnotnější než ty, které si mohou koupit. „Efekt Ikea“ (podle švédského nábytkářského řetězce) potvrzuje, že lidé přeceňují užité vlastnosti výrobků, na jejichž sestavení se podíleli. Lidé nedokáží ocenit budoucnost a preferují nižší výnos dnes před vyšším výnosem v budoucnosti. Ukazuje se, že lidé jsou přesyceni informacemi a rozhodování si zjednodušují. Například běžné nákupy považují za rutinní záležitost a nevyhodnocují všechny dostupné informace. V řadě případů se lidé nechají ovlivnit okolím a momentálními emocemi (nákupní horečky). Behaviorální ekonomie **bere v úvahu skutečného člověka**, který i když ví, co je pro něj nejlepší, často se tak nechová. Zkoumání neracionálního člověka představuje moderní proud, který může ovlivnit tzv. mainstreamovou ekonomii.

¹⁵ V této souvislosti je vhodné připomenout varování Friedricha Augusta von Hayeka z roku 1944: „Pravděpodobně nic nepoškodilo věc liberalismu tak, jako zkostnatělé trvání některých liberálů na určitých hrubých a velmi nepřesných pravidlech, především na principu laissez-faire“ (HAYEK, F. A. *Cesta do otroctví*. Printed in England by Caldra House Ltd. ROZMLUVY, 1989, str. 16, ISBN 0 946352 65 8).

Cíl výuky ekonomie je jednoznačný – seznámit studenty se základními pojmy a zákonitostmi (ty se v praxi prosazují jako tendence) z oblasti ekonomické teorie, tak aby získali orientaci v běžných problémech hospodářské praxe (na úrovni mikrosféry, celého národního hospodářství a v mezinárodních souvislostech). Získání ekonomických poznatků přináší i určitý styl myšlení, který představuje východisko a způsob ovládnutí formálních postupů ekonomické analýzy, učí chápat problémy v širších sociálních, politických aj. souvislostech z hlediska krátkodobého i dlouhodobého. **Ekonomický způsob myšlení** je třeba považovat za předpoklad a za nic víc. Pokud ekonomové zkreslují realitu, kterou zkoumají, je racionální kritika jedinou cestou k poznání ekonomického systému.

Ekonomická teorie neposkytuje soubor ustálených závěrů ihned využitelných v praxi, nevytváří soubor rad, jak se chovat, jako například marketing či management. Neočekávejme od ekonomie, že nám ukáže za všech okolností cestu, kterou se máme vydat. Krásné by bylo již to, kdyby nám ukázala cestu, kterou jít nemáme. **Ekonomickou teorii** bychom neměli chápat jako doktrínu, ale **jako metodu, jako prostředek poznání, jako nástroj myšlení**. Význam metody srozumitelně vyjádřil německý představitel osvícenectví G. Ch. Lichtenberg (1742–1799): „Když se lidé začnou učit ne to, co si mají myslet, ale to, jak mají myslet, potom zmizí všechna nedorozumění.“

Stručné shrnutí:

1. Ekonomie je věda o tom, jak společnost využívá vzácné zdroje na výrobu ekonomických statků a jak je rozděluje mezi různé skupiny lidí.
2. Vědecký přístup v ekonomii vyjadřuje (podobně jako v jiných vědách) posloupnost základních fází: pozorování, analýzu a formování hypotéz, testování hypotéz a jejich interpretaci, formování teorie na základě syntézy dílčích poznatků.
3. Technologie procesu poznání v ekonomii vychází z aplikace obecných metod (analýza a syntéza, indukce a dedukce) a z modelování hospodářského života.
4. Při zkoumání ekonomické reality je třeba čelit různým omylům a léčkám, jako jsou: nedodržení předpokladu „ceteris paribus“, post hoc klam, omyl kompozice, subjektivnost, ignorování sekundárních účinků.
5. Pozitivní ekonomie se zabývá jevy a procesy takovými, jaké jsou. Normativní ekonomie se pokouší definovat, jaké mají být.
6. V ekonomii existují dvě roviny zkoumání – mikroekonomie a makroekonomie.

7. Od antiky až do vzniku kapitalismu se ekonomické myšlení rozvíjelo v lůně filozofické reflexe společnosti.
8. Od nástupu kapitalistického ekonomického systému se hledala odpověď na otázku, kde vzniká bohatství? Merkantilisté označili za jeho zdroj zahraniční obchod, fyziokraté půdu a zemědělskou výrobu, William Petty lidskou práci.
9. Představiteli klasické politické ekonomie jsou A. Smith (neviditelná ruka trhu; stát jako strážník), D. Ricardo (teorie komparativních nákladů); J. B. Say (zákon trhů).
10. Karl Marx dále rozvinul teorii pracovní hodnoty a v přivlastňování nadhodnoty kapitalistou viděl vykořisťování člověka člověkem.
11. Neoklasická ekonomie (vznikla v poslední třetině 19. století) vychází z analýzy spotřeby, podrobně rozebrala fungování cenového systému a hospodářskou rovnováhu v podmínkách dokonalé konkurence.
12. Ekonomická teorie J. M. Keynesa vychází z koncepce efektivní poptávky a jedním z jejích cílů je zdůvodnění nutnosti státních zásahů do tržní ekonomiky.
13. Neokonzervativní ekonomové kritizují státní zásahy, vyzdvihují význam svobodného trhu a staví se za široce pojaté svobody člověka. Neokonzervatismus představuje široký myšlenkový proud a k jeho reprezentantům patří monetarismus, teorie racionálních očekávání a tzv. ekonomie strany nabídky.
14. Náзор na samoregulační schopnost trhu a na ekonomickou úlohu státu rozděljuje soudobou ekonomickou teorii. Stoupenci keynesovských koncepcí doporučují výraznou angažovanost státu v ekonomice. Neokonzervativní ekonomové věří v samoregulační schopnosti trhu.

Klíčové pojmy:

Předmět ekonomie, metodologický individualismus a holismus, metody procesu poznání, omyly v ekonomickém uvažování, pozitivní a normativní přístup, mikroekonomie a makroekonomie, pluralita paradigmat, merkantilismus, fyziokratismus, A. Smith, D. Ricardo, K. Marx, neoklasická ekonomie, J. M. Keynes, neokonzervativní vlna, monetarismus, teorie racionálních očekávání, ekonomie strany nabídky.

Kontrolní otázky a problémy k řešení:

A) Test – označte správnou odpověď:

1. Normativní ekonomie:
 - a) vytváří a prosazuje vizi dokonalejšího ekonomického systému
 - b) vychází z hodnotových soudů, zahrnuje morálku a etiku
 - c) odpovídá na otázky „jaká ekonomická realita je“ a „jaká by měla být“
 - d) hodnotí chování ekonomických subjektů na dílčích trzích a navrhuje řešení, která jsou v zájmu celé společnosti
 - e) všechny odpovědi jsou správné
2. Zkoumání ekonomických jevů za jinak stejných podmínek je:
 - a) základem subjektivního přístupu k analýze ekonomických jevů
 - b) klam kompozice
 - c) omyl „poté, tedy proto“
 - d) předpoklad ceteris paribus
 - e) východisko pozitivní ekonomie
3. Mikroekonomie:
 - a) zkoumá reálný svět s jeho nedokonalostmi
 - b) analyzuje chování ekonomiky jako celku a pracuje s rámcovými hypotézami
 - c) zkoumá chování jednotlivých ekonomických subjektů na dílčích trzích
 - d) analyzuje cíle a rovnováhu jednotlivých ekonomických subjektů
 - e) platí c) a d) současně
4. Ekonomie jako vědní disciplína zkoumá:
 - a) jak vzniká bohatství a co je jeho zdrojem
 - b) hospodářské aktivity, v jejichž rámci si lidé obstarávají prostředky na uspokojení svých potřeb
 - c) výrobu, rozdělování, směnu a spotřebu ekonomických statků
 - d) alokaci vzácných zdrojů k výrobě různých komodit
 - e) vše výše uvedené
5. Stát podle A. Smithe:
 - a) má plnit úlohu „lékaře u lože nemocného“
 - b) je otcem bohatství a příroda jeho matkou
 - c) nemá zasahovat do hospodářského života, protože trh reguluje sám sebe

- d) má zabezpečovat dostatečný růst efektivní koupěschopné poptávky
- e) nic z výše uvedeného není správné
- 6. Jaký je rozdíl mezi pozitivní a normativní ekonomikou? Rozhodněte, které z následujících tvrzení je pozitivní a které normativní:
 - a) lidé v ČR považují inflaci za menší ekonomický problém než nezaměstnanost
 - b) lidé s nízkými příjmy by neměli platit daně
 - c) nízké ceny benzínu vedou k jeho vyšší spotřebě
 - d) omezení dovozu ojetých aut do ČR je žádoucí, protože zvýší tržby automobilky Škoda a povede ke zvýšení zaměstnanosti
 - e) míra inflace v roce 2015 v ČR činila 0,3 %
- B) Pravdivé a nepravdivé výroky:
 - 1. J. M. Keynes označil za základní příčinu nestability kapitalismu nedostatečnou efektivní poptávku po investicích a odvozeně i po spotřebních statcích. ANO-NE
 - 2. J. B. Say chápal výrobu jako tvorbu užitečností, která je výsledkem součinnosti výrobních faktorů. ANO-NE
 - 3. Neoklasická ekonomie považuje za základ společenského řádu výrobní vztahy, do kterých jednotlivci vstupují při výrobě produktů. ANO-NE
 - 4. Neokonzervativní hospodářská politika podporuje poptávkovou stranu ekonomiky a za hlavní nástroj regulace ekonomiky považuje fiskální politiku. ANO-NE
 - 5. W. Petty je autorem teorie komparativních (porovnatelných) nákladů? ANO-NE

Témata k zamyšlení:

1. Vysvětlete, co je předmětem obecné ekonomické teorie.
2. Charakterizujte metodologická úskalí, jejichž nerozpoznání by mohlo vést k nesprávným poznatkům a závěrům.
3. Rozeberte rozdíly a vzájemné souvislosti mezi normativní a pozitivní ekonomikou.
4. Analyzujte vzájemný vztah mezi mikroekonomií a makroekonomií.
5. Jaký je hlavní rozdíl v přístupech a názorech na ekonomickou realitu v učeních S. Smitha, K. Marxe, J. M. Keynese?
6. Objašněte přínos neoklasické ekonomie a tzv. neokonzervativní vlny.

2 ZÁKLADNÍ VÝCHODISKA A KATEGORIE EKONOMICKÉ VĚDY

- 2.1 Potřeby, výroba, ekonomické statky
 - 2.2 Výrobní faktory
 - 2.3 Hranice produkčních možností
 - 2.4 Zákon klesajících výnosů a výnosy z rozsahu
-

Ekonomie, jako každá jiná věda, má svůj pojmový aparát. Pojmy vyjadřují myšlenkový odraz skutečnosti, tvoří základní stavební prvky teorie a umožňují smysluplnou komunikaci mezi odborníky. Seznamování s pojmovým aparátem ekonomie tvoří rámec výkladu ve všech kapitolách této učebnice. Pomocí pojmů (odborného jazyka) budeme pronikat k poznatkům ekonomické teorie. Zavedeme nejdříve základní pojmy a posléze principy, které nám umožní kvalifikovaný rozbor ekonomiky.

V této kapitole se zaměříme na pojmy, které nám pomohou objasnit účel hospodářství, tj. na potřeby, výrobu, ekonomické statky, a v této souvislosti budeme charakterizovat i úlohu výrobních faktorů. Základní ekonomické souvislosti využívání zdrojů zobrazíme prostřednictvím hranice produkčních možností. Analýza rozhodování v podmínkách vzácnosti nám umožní vysvětlit alternativní náklady, efektivnost, ekonomický růst, zákon klesajících výnosů a výnosy z rozsahu.

2.1 Potřeby, výroba, ekonomické statky

Základem ekonomického života společnosti je nepřetržitá výroba statků a služeb. Lidé vyrábějí proto, aby uspokojovali své potřeby. Zánik potřeby se děje spotřebou, a bezprostředním cílem ekonomické aktivity je tedy spotřeba. Potřeby nevznikají pouze jako určitý stav ve vědomí člověka, ale vždy na základě jeho kontaktu s prostředím, které jej obklopuje.

Potřeby můžeme obecně definovat jako projevy závislosti daného společenského subjektu na jeho životním (přírodním, společenském) prostředí. Potřeby tak vyjadřují podmínky jeho existence a rozvoje. Lidé prezentují své potřeby jako přání mít nějaký prostředek, který bude použit k dosažení určitého cíle. Například přání člověka mít chléb vyjadřuje jeho potřebu utišit pocit hladu jednoznačně

definovaným prostředkem. Přání se mění v poptávku, jsou-li podložena kupní silou. Mnoho lidí si přeje luxusní automobil, ale pouze někteří jsou schopni si ho koupit. Vznik potřeby je vždy spojen s konkrétním cílem, protože nemůžeme něco potřebovat, když nevíme na co. Potřeba spojuje subjekt s nějakým vnějším objektem, užitečným předmětem, který slouží k uspokojování potřeb. Obsahem potřeby je spojení cíle a prostředku.

Lidské potřeby lze vymezit také jako pocit, že se člověku nedostává něčeho, co je pokládáno za žádoucí a nutné. Uvědomění si tohoto nedostatku motivuje člověka k činnosti, pomocí níž je možné tento nedostatek odstranit. Uvědoměnou potřebu označujeme jako **zájem**. Potřeby lidí se zdají být neomezené, zatímco statky a služby, které uspokojují tyto potřeby, jsou k dispozici jen v omezeném množství. Spotřební chování lidí potvrzuje, že čím více lidé mají, tím více chtějí. Charakteristickým **rysem potřeb je jejich spojitost**, protože jednotlivé potřeby existují obvykle ve vzájemných vztazích s jinými potřebami. Uspokojení konkrétní potřeby vyvolá okamžitě nové potřeby. Tento **princip „rozmnožujících se potřeb“** vysvětluje živelnou snahu lidí o neustálé zvyšování životní úrovně. Lze konstatovat, že potřeby vznikají tam, kde se vytváří možnosti jejich uspokojování.

Potřeby jsou složitým sociálním jevem, v němž se odrážejí jak materiální, tak i společenské podmínky života lidí, jak objektivní, tak subjektivní momenty. Lidské potřeby jsou různorodé a představují širokou škálu, kterou lze rozdělit do dvou základních skupin:

- a) potřeby **hmotné** (materiální), vyjadřují náš zájem mít a užívat věci,
- b) potřeby **nehmotné** (nemateriální, duševní), vyjadřují náš zájem mít a užívat znalosti, dovednosti a žádoucí vlastnosti.

Praxe ukazuje, že čím lépe lidé uspokojují své materiální potřeby, tím větší důraz kladou na uspokojování potřeb asociačních a kulturních. Potřeby se liší nejen svým charakterem, ale i svou naléhavostí (intenzitou) a tím, zda vyjadřují zájmy jednotlivce či skupiny. Z hlediska nositelů potřeb vystupují potřeby v určité časové posloupnosti – potřeby jednorázové, periodické, trvalé (stálé). Potřeby lze rozdělit na absolutní (jsou potřebné pro udržení samotné existence daného subjektu) a na relativní (jsou vzhledem k platným názorům ve společnosti považovány za potřebné). Souhrn absolutních a relativních potřeb jedince a celé společnosti je východiskem pro stanovení obsahu **kategorie životní úrovně**.

V ekonomické teorii se setkáváme s pojmem **„ekonomické potřeby“**. Označují se tak potřeby, které jsou uspokojovány spotřebou statků a služeb, jež jsou výsledkem podnikání. Ekonomické potřeby rozdělujeme na:

- a) **základní**, vyplývající z biologických vlastností člověka (potřeba jíst, oblékat se, bydlet);
- b) **luxusní** (zbytné), jsou projevem civilizační a kulturní úrovně společnosti, například umění, sport apod.

Člověk nachází ve svém okolí jen málo předmětů, které může přímo použít ke spotřebě. Proto je nucen tyto předměty upravovat tak, aby je mohl použít ke spotřebě. Předpokladem uspokojování většiny lidských potřeb je tak výroba statků a služeb. **Výroba** je procesem uvědomělé přeměny předmětů a sil přírody ve statky a služby potřebné pro člověka a společnost. V jejím průběhu je zvyšována užitečnost statků nebo jsou tvořeny statky nové. Lidskou činnost, jejímž účelem je výroba, nazýváme prací. V rámci tzv. **prvovýroby** lidé získávají předměty vnější přírody, například těžba nerostných surovin. Jejich další využití probíhá v tzv. **zpracovatelské výrobě** a jejím výstupem jsou statky určené ke spotřebě obyvatelstva nebo k další výrobě. Stále větší část potřeb lidí je uspokojována prostřednictvím služeb, jejich produkci zajišťuje tzv. **nemateriální výroba**.

Výroba a potřeby se vzájemně podmiňují a ovlivňují. Od struktury a intenzity potřeb se odvíjí struktura produkce a objem výroby. Výroba podmiňuje vznik, rozvoj a uspokojování potřeb tím, že pro ně vyrábí předmět spotřeby a často vyvolává i nové potřeby, které subjekt dříve nepocítoval, například výrobou nových předmětů nebo odhalením vlastností u předmětů již vyráběných. Určitá potřeba se stává realizovatelnou teprve tehdy, když vývoj výroby vytvoří pro její uspokojování materiální základ, například touha lidstva létat, vyjádřená v báji o Ikarovi, byla plně realizována až ve 20. století. **Rozpor mezi výrobou a potřebami** je významným zdrojem hospodářského rozvoje lidské společnosti.

Všechny předměty nebo činnosti, které slouží k uspokojování lidských potřeb, jsou v ekonomické teorii označovány za **statky**. Společným znakem všech statků je jejich **užitečnost**, tj. vhodnost k nějaké chtěné činnosti člověka. Užitečnost je běžně chápána jako vlastnost, kterou přiřazujeme určitému statku, protože tento statek uspokojuje nějakou lidskou potřebu.

Potřeby lidí mohou být uspokojovány tzv. **volnými statky**, ty se vyskytují v množství převyšujícím spotřebu a jsou lidem volně dostupné, například voda, vzduch, sluneční záře (na konci 20. století tyto příklady ovšem již plně neodpovídají realitě). Většina statků, které lidé potřebují ke svému životu, se vyskytuje v omezeném množství (jsou vzácné). A abychom je měli, musíme je vyrábět. **Vzácnost** těchto statků nutí každého člověka k racionální ekonomické volbě, který konkrétní statek v daných podmínkách spotřebuje. Proto tyto statky nazýváme **ekonomickými statky**. Rozdělení statků na volné a ekonomické je relativní a mění se v prostoru a čase.

Pokud hovoříme o vzácnosti (například v souvislosti s ekonomickými statky), označujeme tak skutečnost, že lidské potřeby jsou větší než zdroje, které je mohou uspokojit. **Ekonomická vzácnost** vyplývá nejen z omezenosti zdrojů, ale i z jejich užitečnosti a obsahuje jak historický aspekt (například ve středověku byl papír vzácný), tak místní aspekt (v tropech je kožich věc zcela nepotřebná). Je-li něco vzácné, musí být splněny současně dvě podmínky:

- musí existovat **překážka**, která znemožňuje získat neomezené množství daného statku;
- musí existovat **zájem** mít tohoto statku větší množství, než které lze získat bez jakékoli námahy.

Z přísně fyzického hlediska vzácnost nedefinuje ekonomický statek. Kozí mléko je například v USA velmi vzácné, není ovšem považováno za vysoce ceněný ekonomický statek, protože jednotlivci ho nepoptávají. Ekonomický statek je tedy statek, který je vzácný z hlediska lidských potřeb.

Pravý **volný statek** je ten, který se nevyznačuje vzácností a měl by být proto **odlišován od statků, které jsou volně k dispozici**, například lékařská pohotovostní služba. Výroba těchto statků je sice spojena s náklady (zdravotní péče je hrazena ze zdravotního pojištění), ale jejich spotřeba je „zdarma“. Po těchto volných statcích je obvykle velká poptávka, která vyvolává jejich nedostatek nebo vede k neefektivnosti ve využívání zdrojů. Lékařskou pohotovostní službu mohou zneužívat lidé, kteří ji naléhavě nepotřebují, a skutečně nemocní tak zůstanou bez ošetření.

Statky, jejichž užitek je nedělitelně k dispozici pro celou společnost, bez ohledu na to, zda si jedinci přejí tyto statky spotřebovat, nebo ne, označujeme za veřejné. Příkladem veřejného statku je národní obrana, očkování proti epidemiím, činnost hasičů. **Veřejné statky** mají dvě základní vlastnosti.

- a) **Nerivalitní spotřebu** (spotřeba jednou osobou nesnižuje dostupnost statku nebo služby komukoli jinému).
- b) **Nevylučitelnost ze spotřeby** (buď je vůbec nemožné, nebo je nepřipustně nákladné neplatící spotřebitele ze spotřeby tohoto statku vyloučit).

Pokud se ekonomické statky dostávají k subjektům cestou směny, nazýváme je **zbožím**. Statky členíme na **statky hmotné** (věc, kterou lze uspokojovat lidské potřeby) a **nehmotné** (jde o duchovní produkty, například román, software počítače). Zboží není na trhu nakupováno jen pro svou základní funkci, kterou vyjadřuje jeho užitečnost (například „auto dopravuje“), ale při nákupním rozhodování

spolupůsobí řada dalších aspektů, zejména značka, barva, poskytované služby apod. Výrobci proto na trhu nabízejí tzv. **komplexní** (totální) **výrobek**. Ten je tvořen jádrem produktu (základní užité vlastnosti) a okolím produktu (značka, design, dodržování kvality a množství). Praktické zkušenosti ukazují, že **jádro produktu** obvykle představuje 80 % výrobních nákladů, ale má pouze 20 % vlivu na zákazníky. **Okolí produktu** (nehmotná část) představuje 20 % nákladů, ale má 80 % vlivu na zákazníka.

Stejně vlastnosti jako ekonomické statky mají i **služby**. Za službu považujeme každou užitečnou lidskou činnost, která uspokojuje lidské potřeby svým samotným průběhem. Služby lze rozdělit na:

- a) **věcné** (materiální), jde o činnosti, které obnovují nebo zlepšují hmotné statky,
- b) **osobní**, jsou to činnosti, které působí přímo na člověka (např. zdravotnictví, školství).

Z hlediska charakteru spotřeby ekonomické statky rozdělujeme na spotřební a kapitálové (výrobní). **Spotřební statky** slouží přímo k finální spotřebě obyvatelstva. Členíme je na předměty jednorázové (krátkodobé) spotřeby, například potraviny, a na předměty dlouhodobé spotřeby, například televizor pro potřebu rodiny. **Kapitálové statky** slouží k další hospodářské činnosti, k tzv. výrobní spotřebě (např. obráběcí stroje, počítače).

2.2 Výrobní faktory

Při výrobě statků a služeb lidé používají tzv. výrobní faktory (zdroje, vstupy, inputy). Výstupy výroby (outputy) jsou výsledkem součinnosti určité kombinace výrobních faktorů. Existují tři základní inputy: **půda** (reprezentuje všechny přírodní zdroje), **práce a kapitál**. Toto dělení je v mnoha případech relativní. Půda i práce v sobě často obsahují kapitál nebo záměrná zlepšení. Například výsledkem investic do vzdělání je tzv. lidský kapitál, také využití půdy jako výrobního zdroje často vyžaduje zavodňování nebo odvodňování. K uvedené klasifikaci přidal A. Marshall jako čtvrtou kategorii „podnikatelskou organizaci“. V současné době je za další ekonomický zdroj považován rozvoj vědy a poznání, který se projevuje ve stále vyšší úrovni techniky a technologie.

Jednotlivé výrobní faktory jsou do značné míry **vzájemně zastupitelné**. Například farmář má za úkol zvýšit úrodu brambor o 50 %. Při řešení může preferovat některý z výrobních faktorů, neboť úrodu může zvýšit:

- rozšířením osevních ploch,
- zlepšením technologie výroby (tzn. vynaložením kapitálu),
- použitím většího množství práce.

V praxi obvykle vybere ten, na jehož nákup bude muset vynaložit nejnižší náklady. Hledání a nalézání nejproduktivnějších kombinací výrobních vstupů je jednou ze základních činností každého podnikatele.

Výrobní faktory jsou vzácné, neboť jejich množstevní omezenost je v rozporu s neomezeností lidských potřeb. Mírou vzácnosti výrobních zdrojů je jejich cena. **Mzda je cenou práce, renta cenou půdy a úrok je cenou kapitálu.** Vlastníci výrobních faktorů je poskytují zájemcům o jejich využití obvykle formou pronájmu a v řadě případů je využívají sami. Výnos, který za takto poskytnutý zdroj získávají, odpovídá ceně toho kterého výrobního faktoru. V případě prodeje výrobního zdroje (mění se vlastník) jde o tzv. kapitalizaci aktiv, například při prodeji půdy je její cena stanovena jako kapitalizovaná renta (kapitola 11). Nejsou-li výrobní faktory řádně oceněny, potom dochází k jejich ne hospodárnému využívání.

Půda a práci označujeme za **primární vstupy**, protože si je člověk začal přisvojovat přímo z okolní přírody a nejsou výstupem výroby. **Kapitál** je odvozený a **reprodukovatelný výrobní zdroj** a jsou to statky, které byly vyrobeny pro další použití ve výrobním procesu.

Půda a přírodní zdroje jsou dílem a darem přírody. Zařazujeme sem půdu využívanou jak pro zemědělské, tak nezemědělské účely (například výstavba infrastruktury, budov). Přírodní zdroje rozdělujeme na paliva, minerální látky, dřevní hmotu a vodu. Přírodní zdroje tvoří hmotnou substanci vyráběných statků a ve výrobním procesu jsou plně spotřebovány (zanikají tím, že přecházejí, „transformují se“ do nových výrobků).

Rozloha půdy, kterou lidé obdělávají či jinak využívají, je omezená a nelze ji do nekonečna rozšiřovat. **Půda je proto vzácným statkem, přestože není výsledkem výroby.** Nahradiitelnost půdy je minimální, protože výroba substitučního produktu, který by nahrazoval přírodní statky, je odkázána na přírodu jako dárkyni surovin a energie. Růst lidské populace (v roce 1650 žilo na zemi asi 0,5 mld. lidí, v roce 1900 již 1,6 mld. a na počátku třetího tisíciletí je to již více než 6 mld.) a její civilizační úroveň zvyšuje poptávku po půdě, a tím i její vzácnost. Ekonomové proto doporučují vysoké ocenění tohoto výrobního faktoru, což by mělo vést k hospodárnějšímu zacházení s ním. Půda není homogenní zdroj, je rozdílně úrodná a také přírodní zdroje mají různou výtěžnost. Tyto rozdíly jsou, spolu s polohou pozemků, základem pro vznik **diferenční renty**.

Práce je vědomou a účelnou lidskou činností. Jejím nositelem je člověk se svými konkrétními fyzickými a duševními schopnostmi a talentem. Zde je třeba

zdůraznit, že pojem práce není v ekonomii identický s kategorií **pracovní síla**, tj. s člověkem, který vynakládá svoji práci. Pojem práce tedy vyjadřuje fungování, „spotřebu“ pracovní síly.

Práce je výrobní zdroj, který je ve výrobě nejhojněji používán. Množství práce, které má daná ekonomika k dispozici, je v zásadě dáno počtem osob schopných a ochotných pracovat, délkou pracovní doby a intenzitou práce.¹ Množství a kvalitu disponibilní práce je možné zvyšovat růstem kvalifikace a prostřednictvím lepšího vybavení práce technologií. Značný vliv na kvalitu práce má také motivace lidí ke kvalitní práci a vůbec celková etika práce v dané zemi.

Práce jako výrobní faktor je považována za tzv. **lidský kapitál**, protože její ekonomický význam se zvyšuje s růstem kvalifikace člověka. Rozvoj lidského kapitálu závisí na objemu a struktuře investic do lidských zdrojů (vzdělání, upevňování zdraví) s cílem zvýšit jejich produktivitu. Specifickou skupinu v rámci lidského kapitálu představují lidé, kteří mají podnikatelské schopnosti. Jako vlastníci kapitálu organizují výrobu, podstupují rizika spojená s podnikáním, jsou iniciátory výrobních inovací, zavádějí nové technologie a objevují nové trhy.

Kapitál je výrobní faktor, který je užíván v různých významových rovinách. Jednotlivé definice kapitálu jsou vždy vázány na to, v jakých souvislostech je tento zdroj analyzován či popisován. Nejčastěji **kapitálem nazýváme statky, které byly vyrobeny, aby jejich pomocí byly vyrobeny statky jiné** (spotřební či výrobní). Definice kapitálu jako hodnoty, která přináší vlastníkovvi výnos v podobě zisku nebo úroku, upozorňuje na cíl podnikání. Z hlediska předpokladů, které vedou k naplnění uvedeného cíle, můžeme kapitál definovat jako akumulované úspory, tj. úspory přeměněné v investice.

V národním hospodářství kapitál existuje ve dvou formách, jejichž pohyb je autonomní, a zároveň jedna forma může ovlivňovat druhou. Existují tedy v určité jednotě a nelze přeceňovat význam jedné formy na úkor druhé. Rozeznáváme fyzický (reálný) a finanční (fiktivní) kapitál. **Reálně existující kapitál (kapitálové statky)** je výstupem ekonomiky, který se stává jejím vstupem. Tato forma zahrnuje dlouhodobé kapitálové statky (fixní kapitál, který je používán ve výrobě po několik výrobních cyklů – stroje a zařízení, budovy) a část oběžného kapitálu, který se spotřebovává jednorázově (výrobní zásoby a nedokončená výroba). Za **finanční kapitál** považujeme peněžní majetek držený v takové formě (akcie,

¹ **Intenzita práce** je množství práce vynaložené za časovou jednotku. S růstem intenzity práce se zvyšuje pracovní výkon, a tím i množství vyrobené produkce. Od intenzity práce je třeba odlišit produktivitu práce, která vyjadřuje účinnost vynakládané práce. **Produktivita práce** roste, jestliže stejným množstvím práce je výrobce schopen vyprodukovat větší množství ekonomických statků. Růst produktivity práce je výsledkem technického pokroku a přímo úměrně je spjat s kvalifikací pracovní síly.

obligace), která přináší peněžní výnos v podobě dividendy či úroku. Finanční kapitál nepředstavuje výrobní faktor ve vlastním smyslu slova, ale fakticky nebo potenciálně **zakládá dispoziční moc nad věcným kapitálem**. Tato dvojakost existence kapitálu je jedním z důvodů nejednotného chápání této kategorie. Jednou se za kapitál považují výrobní prostředky (stroje, budovy), které jsou používány ve výrobě, a podruhé peníze. V prvním případě se na kapitál nahlíží z hlediska použití, v druhém z hlediska původu.

Také **výroba kapitálu** se projevuje ve dvou rovinách. Ekonomické subjekty se musí (na základě svého svobodného rozhodnutí) vzdát produkce spotřebních statků ve prospěch výroby kapitálových statků. V peněžní rovině to znamená, že nepoužijí část svých prostředků na nákup spotřebního zboží, ale budou je investovat. Toto připojování dodatečného kapitálu ke kapitálu již fungujícímu nazýváme **akumulací kapitálu**. Kapitál se zvětšuje v procesu, který se nazývá **investičním procesem**. Odměnou za „vzdání se“ současné spotřeby je zvýšení produkce (tím i spotřeby) a dodatečný důchod v budoucnosti.

Ze vzácnosti výrobních faktorů vyplývá nutnost zvážit různé alternativy jejich využití. Je samozřejmé, že větší využití výrobních zdrojů pro jeden účel fakticky snižuje možnost jejich použití pro účely jiné. Podnikatelé proto musí již před vlastním začátkem výrobního procesu zvolit takovou kombinaci výrobních faktorů, kterou považují za nejvhodnější. V procesu výroby se přeměňují výrobní vstupy na ekonomické statky. **Výroba** představuje permanentní proces, protože lidé neustále potřebují její produkty.² Vzhledem k tomu, že jen část lidí se zúčastňuje bezprostředního výrobního procesu, je třeba rozdělit vyrobené množství statků a služeb mezi jednotlivé členy společnosti. Ve fázi **rozdělování**, která navazuje na výrobu, se určuje podíl jednotlivce na vytvořeném produktu ve formě důchodů. Rozdělování se ukončuje v **procesu směny**, ve kterém subjekty získávají ekonomické statky za důchody (směna se tedy uskutečňuje pomocí peněz). Až po skončení směny může začít vlastní **spotřeba** (finální, výrobní), která je cílem ekonomické aktivity lidí. Spotřeba zároveň vyvolává nové impulzy pro výrobu a celý reprodukční proces se neustále opakuje.

² Nepřetržitost společenské výroby, tzn. neustálou obnovu jejích předpokladů a výsledků, označujeme za **reprodukční proces**. Posloupnost jeho základních fází je: výroba – rozdělování – směna – spotřeba (výroba atd.). Pro současnost je typická rozšířená reprodukce, kdy se po každém cyklu zvětšuje objem, zdokonaluje struktura a kvalita výstupu výroby.

2.3 Hranice produkčních možností

Lidská společnost má k dispozici určité limitované zdroje a nemůže tak mít všechno, co by chtěla. Při rozhodování o tom, co a jak se bude vyrábět, se ve skutečnosti alokují zdroje mezi tisíce potenciálních statků a služeb. Například je třeba rozhodnout, kolik půdy bude vyčleněno na pěstování brambor a kolik na pěstování pšenice apod.

Uvedený problém je v ekonomické teorii popisován pomocí tzv. **hranice produkčních možností** (PPF – Possibility Production Frontier), která je často označována jako křivka výrobních možností. Model PPF ukazuje, jaké kvantitativní kombinace určitých ekonomických statků lze vyrobit z existujícího objemu zdrojů při dané technologii. Jde o standardní **problém volby v podmínkách vzácnosti**, kdy každé rozhodnutí o tom, mít něčeho více, je zároveň rozhodnutím o tom, mít něčeho méně.

Pro snadnější pochopení si problém zjednodušíme a budeme se zabývat výrobou jen dvou statků na příkladu jednotlivé firmy. Předpokládáme existenci zemědělské farmy zaměřené na rostlinnou výrobu. Farmář při daných (limitovaných) zdrojích (půda, práce, stroje, hnojiva) může vyrábět různé množství kombinace dvou plodin: pšenice a brambor. I v tomto případě platí, že čím více farmář vyrábí jednoho výrobku, tím méně může produkovat druhého výrobku. Alternativní kombinace ilustruje jednoduché schéma.

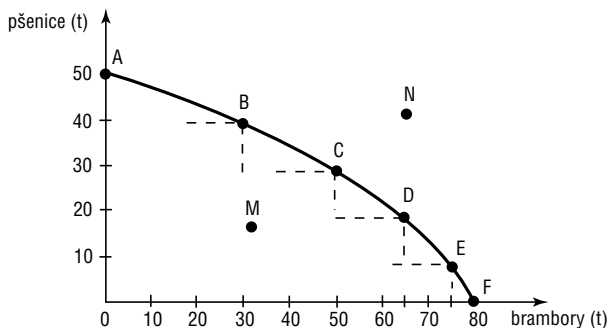
Tabulka 2.1 Schéma alternativních produkčních možností firmy

Možnosti (bod na křivce)	Pšenice (v tunách)	Brambory (v tunách)
A	50	0
B	40	30
C	30	50
D	20	65
E	10	75
F	0	80

Podnikatel se musí rozhodnout, kterou možnost zvolí, a podle toho použije (bude alokovat) výrobní zdroje. Možnost A zabezpečuje nejvyšší produkci pšenice, avšak žádné brambory. Varianta F maximální produkci brambor, avšak žádnou pšenici. Možnosti B až E umožňují vyrábět obě plodiny současně. Záleží na potřebách farmáře a na fungování trhu, kterou alternativu vybere.

Uvedené možnosti výstupů výroby dané zemědělské farmy lze vyjádřit i graficky, křivkou vyjadřující její hranici produkčních možností.

Graf 2.1 Hranice produkčních možností firmy

Z grafu je zřejmé, že když farmář plně využívá své výrobní zdroje (pohybuje se na hranici produkčních možností) a chce vyrábět třeba více brambor, musí „obětovat“ určité množství pšenice, které by jinak mohl vyrobit. Farmář vyrábí například 30 tun pšenice a 50 tun brambor, tzn. zvolil si alternativu C. Pokud chce zvýšit výrobu brambor například o 15 tun a přejít na variantu D, potom musí „obětovat“ 10 tun pšenice. Svoji volbou nevyužil příležitost vyrobit 10 tun pšenice (je to rozdíl ve výrobě pšenice mezi variantami C a D). Těchto 10 tun pšenice, to jsou **alternativní náklady** zvýšení výroby brambor, **resp. náklady „obětované“ příležitosti (opportunity cost)**.

Ekonomové uvádějí, že cenou každého rozhodnutí je cena alternativního výstupu, tedy cena další nejlepší alternativy, které jsme se dobrovolně vzdali. Uvedený přesun z varianty C k variantě D vyjadřuje známý princip, že „nic není zadarmo“.

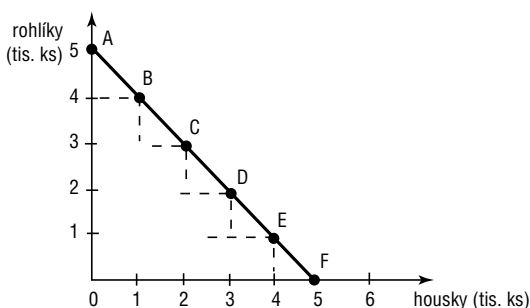
Vzácnost (omezenost) zdrojů je příčinou toho, že křivka zobrazující PPF se sklání dolů doprava. Zvýšení produkce brambor (pohyb křivky doprava) lze dosáhnout pouze přesunem zdrojů (práce, půdy) z produkce pšenice na výrobu brambor (pohyb křivky směrem dolů).

U výrobků s rozdílnou technologií má PPF konvexní (vypouklý) tvar, který způsobuje **princip rostoucích nákladů**. Tento princip vyjadřuje skutečnost, že na získání stejného dodatečného množství jednoho statku je třeba se vzdát stále většího množství jiného statku. Pokud se po hranici produkčních možností pohybujeme směrem k většímu množství pšenice a menšímu množství brambor (tj. směrem nahoru doleva), potom za každou dodatečnou jednotku pšenice musíme „zaplatit“

větším množstvím brambor. V případě opačného postupu (směrem dolů doprava) musíme za každou dodatečnou jednotku brambor „zaplatit“ větším množstvím pšenice. Náklady obětované příležitosti, například brambor, jsou při jejich malém množství velmi nízké (musíme se vzdát jen malého množství pšenice, chceme-li zvýšit výrobu o jednu tunu brambor), zatímco při velkém množství brambor jsou vysoké (zvýšení produkce o jednu tunu brambor vyžaduje velkou obět v snížení výroby pšenice).

Uvedený vývoj cen alternativních výstupů je ovlivněn tím, že dané zdroje se svou strukturou nehodí k výrobě obou statků ve stejné míře, protože vykazují určitou tendenci ke specializaci. Půda, kterou používá farmář v našem příkladu, přirozeně není homogenní výrobní faktor. Na některých pozemcích se lépe daří pšenici a na jiných bramborám. Zvyšování produkce, například pšenice, povede k jejímu pěstování i na půdách, které jsou vhodnější pro pěstování brambor. Výsledkem tohoto využití zdrojů budou stále nižší výnosy pšenice.

Graf 2.2 Hranice produkčních možností při použití nespécializovaných zdrojů

Při některých výrobcích se nepoužívají specializované zdroje, například housky a rohlíky jsou ekonomické statky, které se vyrábějí stejnou technologií. V tomto případě má PPF tvar přímky (graf 2.2). Její sklon³ ukazuje, o kolik musíme snížit výrobu jednoho statku, abychom mohli zvýšit produkci druhého.

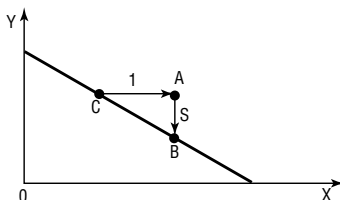
³ Sklon je vždy vyjádřen číslem. Udává, nakolik se změni proměnná na svislé ose (y), když na vodorovné ose (x) dojde k jednotkové změně. Sklon křivky představuje změnu, ke které dochází u jedné proměnné, jestliže se další proměnná mění. Sklon přímky je obvykle definován jako „vzestup v daném úseku“. Vzestup je svislá vzdálenost z A do B. Úsek je vodorovná vzdálenost CA (jednotková změna). Číselná hodnota sklonu se vypočte jako VZESTUP / DANÝ ÚSEK, tj. $AB / CA = 5/1$. V grafu je AB záporná veličina, což znamená záporný sklon neboli

Jakákoli změna rozsahu výroby rohlíků se dá kompenzovat změnou rozsahu výroby housek, což platí i obráceně. Předmětná změna nevyvolává pokles produktivity, protože zdroje nejsou specializované. Výběr libovolné kombinace rohlíků a housek (A až F) neovlivní celkové množství vyrobeného pečiva, to bude vždy identické (5 tisíc kusů).

Analogické problémy vyplývající ze vzácnosti zdrojů a potřeby zvolit určitou alternativu produkčních možností existují nejen na úrovni firem, ale i na úrovni celého národního hospodářství. **Hranice produkčních možností tak zobrazuje možnosti volby** dané společností a zároveň vymezuje tzv. **plochu produkčních možností** (plocha ležící pod křivkou vymezující PPF). Vybraná varianta (bod ležící na křivce zobrazující PPF nebo v rámci plochy produkčních možností) je výsledkem volby spotřebitelů, kteří svůj názor prezentují prostřednictvím tržního mechanismu. **Model hranice produkčních možností tak ilustruje i kategorii vzácnosti**, protože zobrazuje nejzazší soubor vyrobených statků.

Pokud **ekonomika operuje na hranici produkčních možností**, potom **vyrábí efektivně** a zdroje jsou plně využity na uspokojení potřeb lidí. Kategorie výrobní (alokační) efektivnosti vyjadřuje skutečnost, že ekonomika využívá všechny výrobní zdroje, které má k dispozici (nedochází k plýtvání), a produkuje maximum outputů, tak jak to umožňuje daná technika a technologie. Za efektivní je považována taková ekonomika, resp. firma, která se pohybuje na PPF a **nemůže zvýšit výstup jednoho statku, aniž sníží produkci jiného statku**. V ekonomickém životě často dochází k nevyužívání zdrojů – půdy, pracovních sil, strojů apod. V tomto případě se ekonomika nachází pod PPF (bod M v grafu 2.1) a je organizována neefektivně. Produkuje méně outputů v porovnání s množstvím, které by vzhledem k disponibilnímu množství inputů ve výrobním procesu mohla získat. Ekonomika může trpět neefektivností a dezorganizací v důsledku cyklického vývoje, stávek, politických změn, revolucí apod. Například transformace ekonomiky

nepřímou úměrou mezi X (roste) a Y (klesá). Pokud se obě veličiny pohybují stejnosměrně (obě společně rostou nebo klesají), potom mezi nimi existuje přímá úměra (zvýšení X vyžaduje zvýšení Y).

v bývalých socialistických státech byla v první polovině 90. let 20. století doprovázena výrazným poklesem outputu a zvyšováním nezaměstnanosti.

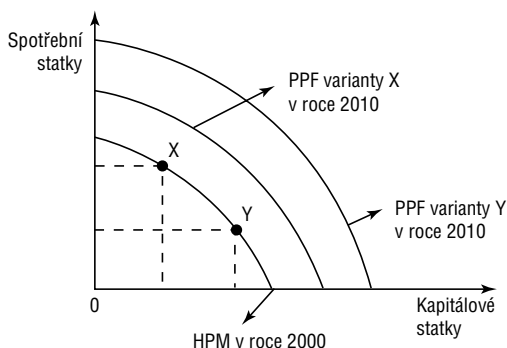
Alternativa zobrazená bodem N, který leží vně hranice produkčních možností (graf 2.1), je nedosažitelná v daném čase. Její realizaci by zajistil **posun PPF**, který je **projevem ekonomického růstu firmy či celé ekonomiky**. K ekonomickému růstu dochází tehdy, když se zvyšuje produkční schopnost národního hospodářství. Ekonomika je schopná produkovat v budoucím období, v porovnání s přítomností, více ekonomických statků pro spotřebu. Hranice produkčních možností se tak posouvá doprava nahoru, dále od počátku souřadnic.

V hospodářské praxi jsou nejčastěji využívány **tři zdroje ekonomického růstu**:

- zvyšování počtu **ekonomicky aktivních obyvatel** a růst jejich kvalifikace;
- zvětšování disponibilního **množství kapitálových statků** a jejich technické úrovně;
- **technický pokrok**, který přináší dokonalejší technologie výroby ekonomických statků a zlepšuje jejich technickou úroveň.

Vzhledem k omezenosti výrobních zdrojů má v ekonomii klíčový význam jejich použití na zajištění současné (existující) a budoucí spotřeby. Je třeba **rozhodnout, kolik bude vyrobeno kapitálových statků** (zabezpečují produkci, která se spotřebuje v budoucím období) **a kolik spotřebních statků** (určených pro současnou spotřebu). Toto rozhodnutí má zásadní význam pro danou společnost a je v podstatě rozhodnutím o tempu ekonomického růstu. Graf 2.3 zobrazuje možnost volby mezi současnou a budoucí spotřebou.

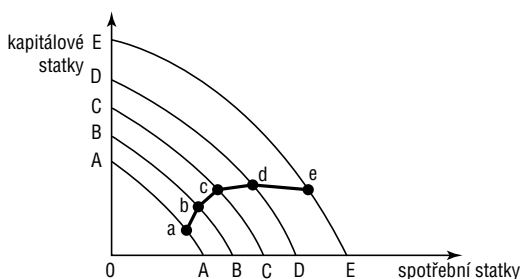
Graf 2.3 Ekonomický růst vyvolaný investicemi do kapitálových statků

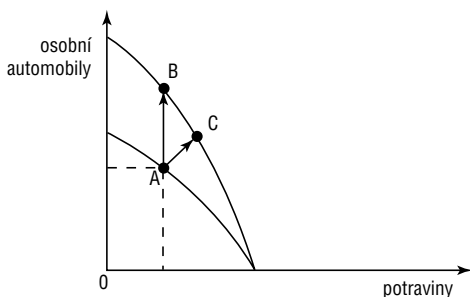
Alternativa Y zobrazuje větší vynaložení zdrojů na kapitálové (investiční) statky, což umožní vyšší tempo ekonomického růstu v budoucnosti (viz PPF varianty Y v roce 2010). Kombinace výrobních zdrojů v bodě X preferuje spotřební statky a tato volba přinese v budoucnosti ve srovnání s alternativou Y nižší produkční možnosti (viz PPF varianty X v roce 2010).

Souvislost mezi dosaženým stupněm ekonomického rozvoje a alokací výrobních zdrojů přibližuje graf 2.4. Každá PPF znázorňuje určitou ekonomickou výkonnost země. Ekonomika A je zaostalá (nerozvinutá) a většinu zdrojů musí vynakládat na výrobu spotřebních statků uspokojujících základní potřeby obyvatel (bod a). Ekonomiky B a C procházejí obdobím industrializace, ve kterém výrazně roste podíl výroby kapitálových statků, a tím se vytvářejí předpoklady pro jejich vyšší výkonnost v budoucnosti (body b, c). Velký objem výroby a vysoký podíl produkce spotřebních statků je typický pro země v tzv. postindustriálním stadiu, v našem případě je to ekonomika D a E.

Graf 2.4 Alokace výrobních zdrojů v závislosti na dosaženém stupni ekonomického rozvoje

Vliv technického pokroku na ekonomický růst ilustruje graf 2.5. Výsledkem technického pokroku, z hlediska využití výrobních zdrojů, je růst množství výroby daného produktu. V našem příkladu byl nárůst výroby osobních automobilů vyvolán zavedením pásové výroby (jejich objem výroby již neurčuje bod A, ale bod B). Bod C ukazuje, že část zdrojů by mohla být přesunuta i do výroby potravin, ačkoli tam technický pokrok neproběhl.

Graf 2.5 Vliv technického pokroku na produkční možnosti země

2.4 Zákon klesajících výnosů a výnosy z rozsahu

Řada ekonomických subjektů se často dostává do situace, kdy se snaží zvýšit objem vyrobené produkce, ale mohou přitom využít jen jeden výrobní faktor a ostatní vstupy jsou pro ně nedosažitelné. Předpokládejme situaci zemědělského výrobce (tabulka 2.2), pro kterého je neměnným (fixním) faktorem půda o rozloze 10 ha, běžně dostupným (variabilním) inputem je práce a outputem bude pšenice.

Tabulka 2.2 Ilustrace zákona klesajících výnosů

Počet ha	Variabilní input (osoba ročně)	Celkový output (tuny)	Dodatečný output dosažený na jednotku dodatečné práce (v tunách)
10	0	0	
10	1	100	100
10	2	190	90
10	3	250	60
10	4	280	30
10	5	290	10

Schéma ukazuje, že **každá dodatečná jednotka variabilního inputu** (práce) **připojovaná k stálému množství jiného inputu** (půdě) **přináší stále menší růst celkového outputu a klesající množství dodatečného outputu**. Uvedený ekonomický vztah je prezentován jako **zákon klesajících výnosů**.⁴ Tento zákon **se týká vztahu mezi vstupy a výstupy**, které se pomocí nich dosahují, a nebere se přitom do úvahy technický pokrok. Zákon klesajících výnosů je spíše široce pozorovaná empirická pravidelnost než univerzální pravda. Dodatečné inputy obvykle zpočátku zvětšují dodatečný output, avšak po dosažení určitého objemu celkového outputu se zákonitost (tendence) prosadí a dodatečný output se stále zmenšuje.

Zákon klesajících výnosů má závažný ekonomický smysl. V zemědělství bude produkce růst, když zaměstnáme další pracovní síly. Pozemky budou pečlivě osázeny, zbavené plevele, zavlažovány apod. Od určitého počtu zaměstnanců se práce stává stále méně produktivní, protože třetí zalévání během dne již rostlinám neprospívá. Na farmě je příliš mnoho lidí a jejich pracovní aktivity spíše snižují, než zvyšují úrodu. Uvedený příklad také vysvětluje, proč v řadě zemí Asie panuje chudoba. Životní úroveň v přelidněné Indii je nízká mimo jiné proto, že tam připadá velký počet rolníků na jeden hektar půdy, a nikoli proto, že by byli nezkušení nebo nereagovali na ekonomické podněty.

Zákon klesajících výnosů se prosazuje jen tehdy, když se mění objem jednoho výrobního faktoru. Podnikatelské subjekty ovšem zajímá, jaký bude účinek zvyšování všech inputů. Například co by se stalo s produkcí pšenice, kdyby se půda, práce, voda a ostatní vstupy zvýšily stejnou měrou? Tyto otázky se týkají **výnosů z rozsahu** neboli účinků rostoucího rozsahu vstupů na produkované množství.

V těch případech, kdy jsou variabilní všechny výrobní faktory současně, nastávají tři možné efekty.

- a) Když změna všech inputů vede ke stejné velkému zvýšení outputu, pak se prosazují tzv. **konstantní výnosy z rozsahu**. Například při zdvojnásobení vstupů práce, půdy a kapitálu se při konstantních výnosech z rozsahu celkový output rovněž zdvojnásobí. Tento jev doprovází především rukodělnou činnost, příkladem je třeba práce holičů.

⁴ Ekonomické zákony vyjadřují všeobecné, podstatné, relativně stálé a opakovatelné souvislosti mezi ekonomickými jevy a procesy. Jsou to pravděpodobnostní zákony a prosazují se jako dlouhodobé tendence. V zásadě jde o směřování k určitému výsledku, jehož vznik vyplývá z existence podmínek, které danou tendenci vyvolávají. Ekonomická teorie formuluje ekonomické zákonitosti na základě pozorování hospodářské reality a na základě analýz chování ekonomických subjektů. Hospodářská činnost lidí je ovlivněna různými náhodnými faktory, ale empirická data potvrzují, že náhodné odchylky v ekonomických aktivitách lidí se navzájem eliminují.

- b) Když růst outputů předstihuje růst inputů, vznikají tzv. **rostoucí výnosy z rozsahu**. Tento efekt je spojen s úsporami, které přináší například velkovýroba, lepší organizace práce.
- c) Když outputy rostou pomalejším tempem než inputy, jsou výsledkem tzv. **klesající výnosy z rozsahu**. Například vliv špatných klimatických podmínek na výsledek zemědělské výroby. Neefektivnost může vzniknout i proto, že náklady na řízení firmy jsou příliš vysoké, protože podnik se rozrostl do nekontrolovatelných rozměrů.

Výnosy z rozsahu a hromadná velkovýroba byly v uplynulém století hnací silou značné části ekonomického růstu zemí. Většina výrobních procesů má dnes větší rozsah než výrobní procesy v 19. století. Velká loď v polovině 19. století uvezla 2 tis. tun zboží, zatímco současné největší tankery přepraví 1 milion tun ropy. Rostoucí výnosy z rozsahu mají značný význam pro ekonomický růst zemí, protože větší rozsah vstupů a výroby vede k větší produktivitě. Přitom **produktivita** je pojem, který **vyjadřuje poměr celkového outputu k váženému průměru inputů**. Předpokládejme, že inputy standardní firmy se zvýšily o 1 % a vlivem rostoucích výnosů z rozsahu vzrostl output o 3 %. Snadno zjistíme, že produktivita (output na jednotku inputu) vzrostla o 2 % ($= 3 - 1$). Tento příklad naznačuje, že zvýšení outputu na jednoho obyvatele a životní úroveň v nějaké zemi může částečně vyplývat i z využití rostoucích výnosů z rozsahu.

Stručné shrnutí:

1. Hospodářskou činnost vyvolávají lidské potřeby, které vymezujeme jako pociťovaný nedostatek něčeho, co je pokládáno za žádoucí a nutné.
2. K uspokojování potřeb lidí dochází spotřebou volných statků, ekonomických statků a veřejných statků.
3. Výroba je procesem uvědomělé přeměny předmětů a sil přírody ve statky a služby potřebné pro člověka a společnost.
4. Ekonomické statky jsou vzácné, protože nedostatek zdrojů neumožňuje lidské společnosti vyrábět jejich neomezené množství. Lidé musí proto rozhodnout, jak rozdělí výrobní faktory na výrobu jednotlivých statků a služeb.
5. V procesu výroby dochází k transformaci výrobních zdrojů na statky a služby. Vstupy do výroby představují základní výrobní faktory: práce a lidský kapitál, půda a přírodní zdroje, kapitál (kapitálové statky).
6. Výrobní faktory jsou vzájemně zastupitelné. Půda a přírodní zdroje jsou dílem a darem přírody. Práce je cílevědomá lidská činnost vynakládaná při

- výrobě statků a služeb. Kapitál je reprodukovatelný zdroj a je výsledkem ekonomické činnosti lidí.
7. Hranice produkčních možností ilustruje problém vzácnosti a volby zdrojů na různé použití.
 8. Podstatu ekonomické volby zobrazuje posun po hranici produkčních možností, kdy každé rozhodnutí o tom, že chceme mít něčeho více, je zároveň rozhodnutí o tom, že budeme mít něčeho méně.
 9. Alternativní náklady (resp. náklady „obětované“ příležitosti) představují hodnotu statků, kterých jsme se vzdali ve prospěch výroby jiných statků. V zásadě jde o vyjádření známého principu, že „nic není zadarmo“.
 10. Ekonomika je efektivní, pokud se pohybuje po hranici produkčních možností. Za této situace dosahuje tzv. alokační efektivnosti, tj. takový stav, kdy nemůže zvýšit výstup jednoho statku, aniž sníží produkci jiného statku.
 11. Hranice produkčních možností není navždy dána. Zvýšení množství zdrojů, resp. růst jejich efektivnosti způsobují posun PPF doprava a vedou k růstu výroby.
 12. Zákon klesajících výnosů vychází z předpokladu, že přidáváme množství jednoho vstupu (práce) k fixnímu množství druhého vstupu (půda). Výsledkem je stále pomalejší růst celkového outputu a pokles dodatečného outputu. Výnosnost vstupu, který zvyšujeme, klesá.
 13. Jestliže se budou měnit všechny vstupy (výrobní faktory) ve stejné proporcii, mohou nastat tři možnosti: rostoucí, klesající nebo konstantní výnosy z rozsahu.

Klíčové pojmy:

Potřeby, zájem, výroba, volné statky, ekonomické statky, vzácnost, veřejné statky, komplexní výrobek, spotřební a kapitálové statky, výrobní faktory, práce, půda, kapitál, hranice produkčních možností, alternativní náklady, efektivnost, ekonomický růst, zdroje ekonomického růstu, zákon klesajících výnosů, výnosy z rozsahu.

Kontrolní otázky a problémy k řešení:

A) Test – označte správnou odpověď:

1. Školné a ostatní výdaje na studium na vysoké škole činí 90 000 Kč ročně. Za ubytování je třeba zaplatit za rok 40 000 Kč. Vaší druhou alternativou je zaměstnání, ve kterém máte možnost vydělat si 168 000 Kč za rok. Jaké budou alternativní náklady (náklady obětované příležitosti) Vašeho ročního působení na vysoké škole?
 - a) 90 000 Kč
 - b) 130 000 Kč
 - c) 168 000 Kč
 - d) 38 000 Kč
 - e) 78 000 Kč
2. Nejdůležitějším výrobním faktorem je:
 - a) člověk a jeho práce
 - b) lidský kapitál
 - c) půda a přírodní zdroje
 - d) kapitál a technologie
 - e) nelze jednoznačně odpovědět
3. Ekonomická vzácnost je určena dvěma aspekty:
 - a) omezeností zdrojů a jejich užitečností
 - b) nevylučitelností ze spotřeby a zákonem klesajících výnosů
 - c) alokací zdrojů a koncentrací výroby v průmyslových lokalitách
 - d) principem rostoucích nákladů a alokačních efektivností
 - e) dodatečným outputem a výnosy z rozsahu
4. Zákon klesajících výnosů odráží následující skutečnost:
 - a) v efektivní ekonomice dochází při zvýšení výroby jednoho statku ke snížení výroby jiného statku
 - b) „cenou“ každého rozhodnutí je cena alternativního výstupu, tedy cena druhé nejlepší alternativy, které jsme se museli vzdát, abychom mohli realizovat zvolenou alternativu
 - c) na získání stejného dodatečného množství jednoho statku je třeba se vzdát stále většího množství jiného statku
 - d) každá dodatečná jednotka jednoho vstupu připojovaná k stálému množství jiného vstupu přináší stále pomalejší růst celkového outputu a pokles dodatečného outputu
 - e) ekonomika, resp. firma nemůže zvýšit výstup jednoho statku, aniž sníží produkci jiného statku

5. V každém hospodářství má klíčový význam rozhodnutí o zajištění současné a budoucí spotřeby. Je tedy třeba rozhodnout, kolik bude vyrobeno:
- a) práce, půdy a kapitálu
 - b) volných a veřejných statků
 - c) komplexních výrobků a služeb
 - d) ekonomických statků, služeb a finančního kapitálu
 - e) kapitálových statků a spotřebních statků
- B) Doplňte chybějící text:
- a) Z ekonomického hlediska potřeby rozdělujeme na a Z hlediska spotřeby ekonomické statky rozdělujeme na a
 - b) Hranice produkčních možností zobrazuje dané společnosti a zároveň vymezuje tzv.
- C) Pravdivé a nepravdivé výroky:
1. Kapitálové statky jsou výstupy ekonomiky, které se stávají jejím vstupem. ANO-NE
 2. Finanční kapitál fakticky nebo potenciálně zakládá dispoziční moc nad věcným kapitálem. ANO-NE
 3. Alternativní náklady se týkají vztahů mezi vstupy a výstupy. ANO-NE

Témata k zamyšlení:

1. Objasněte vztah potřeb a výroby.
2. Charakterizujte ekonomické statky a vysvětlete, k čemu lidem slouží.
3. Co to je kapitál a jak vzniká?
4. Které základní ekonomické pojmy ilustruje hranice produkčních možností?
5. Uveďte základní zdroje ekonomického růstu a vysvětlete jejich účinnost.
6. Zamyslete se nad vlivem zákona klesajících výnosů a tzv. výnosů z rozsahu na ekonomickou aktivitu lidí.

3 PRINCIPY HOSPODÁŘSKÉ ČINNOSTI

- 3.1 Specifika hospodářské činnosti
 - 3.2 Dimenze hospodaření subjektů
 - 3.3 Interakce mezi subjekty
 - 3.3.1 Dělbá práce a její ekonomický význam
 - 3.3.2 Směna
-

Kritici současné konzumní společnosti tvrdí, že tržní systém za pomoci marketingových manipulací podporuje spotřebu pro spotřebu. Neustále se zvyšující objemy výroby vyčerpávají přírodní zdroje a znečišťují přírodní prostředí. Environmentalisté upozorňují na hrozící nedostatek přírodních zdrojů a stoupenci metodologického individualismu zdůrazňují, že toto vyčerpání zdrojů nehrozí, protože možnosti lidského poznání a jeho využití ve výrobě jsou neomezené. V nové formě se tak vrací tradiční problém individualismu a universalismu. Neomezenost lidských potřeb a limitované zdroje na jejich uspokojení vyúsťují v rozpor mezi zájmy jednotlivců a preferencemi celé společnosti. Ukážeme si, jaké principy při tomto rozhodování ovlivňují chování lidí.

Napětí mezi potřebami lidí a možnostmi jejich uspokojení doprovází lidskou společnost od samého počátku její existence. Rozpor mezi potřebami a výrobou prohlubuje rozvoj dělby práce. Člověk se stále více specializuje na určitou činnost, ale vzhledem k charakteru svých potřeb zůstává univerzálním spotřebitelem. Řešením tohoto rozporu je vznik ekonomické samostatnosti výrobců a výměna výsledků činností. Směna si vynutila vznik trhu (prostor, kde dochází ke směně), postupně i peněz a konkurence mezi účastníky trhu. To, jak směna zvyšuje blahobyt účastníků tržních transakcí, ilustrují příklady v podmínkách absolutní i komparativní výhody.

3.1 Specifika hospodářské činnosti

Hospodářská činnost lidí se uskutečňuje v prostoru, který poskytuje příroda. Existence lidí i jejich ekonomické aktivity jsou podmíněny tímto prostorem. Zároveň se člověk jako ekonomicky uvažující subjekt snaží přizpůsobit si přírodu tak, aby svými funkcemi co nejlépe vyhovovala hospodářské aktivitě lidí. Z hospodářského hlediska má **příroda** význam jako poskytovatel životního prostoru a fyzického

prostředí a jako dodavatel zdrojů (surovin, volných statků a energie). Na Zemi se nachází asi 13 mld. hektarů suché země, která je vzhledem k různosti fyzického prostředí lidmi nerovnoměrně osídlena. Relativní přelidnění některých částí Země má za následek, že otázka prostoru má při neustálém početním růstu lidstva velký význam a ovlivňuje i jeho hospodářskou činnost.

Za nejdůležitější **přírodní zdroje** jsou považovány:

- **Půda** (umožňuje zemědělskou výrobu a ze zemské kůry těžíme ropu a jiné nerosty);
- **Voda** (jedna z podmínek existence člověka a přitom 75 % světové populace nemá přístup k čisté vodě, moře nám poskytuje ryby, rekreaci a velmi efektivní prostředek přepravy);
- **Atmosféra** (skýtá vzduch, který můžeme dýchat, a prostor, ve kterém mohou létat letadla).

Přírodní zdroje a prostředí jsou v zásadě stejným souborem výrobních faktorů jako práce a kapitál. K analýze přírodních zdrojů přistupují ekonomové ze dvou hledisek – zda jde o zdroje přivlastnitelné (osvojitelné) či nepřivlastnitelné (neosvojitelné), nebo zda jsou tyto zdroje obnovitelné či neobnovitelné.

Výrobní zdroj (ale i zboží) se stává přivlastnitelným, když subjekt (jedinec, firma) se může zmocnit jeho celé ekonomické hodnoty. **Přivlastnitelné přírodní zdroje** zahrnují půdu (její úrodnost si přisvojuje farmář prodávající zeleninu nebo víno vyrobené na daném pozemku), nerostné zdroje, jako je ropa nebo uhlí (vlastník může na trhu prodat hodnotu ložiska dané suroviny), a lesy (vlastník může prodat pozemek nebo stromy). Problémem je ovšem ocenění těchto zdrojů, protože to vždy bude záviset na situaci na trhu.

Nepřivlastnitelné zdroje jsou takové zdroje, jejichž používání je pro subjekty volně přístupné, ale pro společnost nákladné. Jde o zdroje, jejichž spotřeba nebo výroba jedním subjektem způsobuje nezamýšlené náklady nebo přínosy jiným subjektům. Příkladem jsou ryby v moři. Vyloví-li rybářský člun velrybu, tak získá surovinu pro výrobu potravin, které budou nabízeny na trhu. Jejich cena ovšem nezahrnuje náklady na udržení existence velryb, naopak čím více jich bude uloveno, tím budou ceny potravin nižší. Pokud je tento lov (spotřeba zdroje) prováděn intenzivně, je ohrožena reprodukční schopnost daného druhu a musí dojít k regulaci lovu ze strany autorit (dohoda vlád). Praxe potvrzuje, že v rybářských oblastech, kde není výlov regulován, dochází k nadměrnému výlovu. Při využití nepřivlastnitelných zdrojů trhy poskytují nepřesné signály a dochází v převažující míře k produkci velkého množství statků, které generují náklady jiným subjektům.

Způsoby řízení přírodních zdrojů závisí i na tom, zda **zdroje jsou obnovitelné nebo neobnovitelné**. Neobnovitelný zdroj je takový, jehož nabídka je limitována a který se neregeneruje tak rychle, aby to bylo ekonomicky významné. Typickým příkladem jsou fosilní paliva a ostatní nerostné suroviny, jejichž nabídka je pro lidskou společnost fixní. Základním rysem obnovitelných zdrojů je skutečnost, že jejich služby se průběžně obnovují, a pokud jsou rozumně spravovány, mohou sloužit nekonečně dlouho. Nejvýznamnějšími představiteli obnovitelných zdrojů jsou zemědělská půda, lesy, říční voda, rybolovné oblasti. Tabulka 3.1 ukazuje uvedené rozdělení základních zdrojů včetně hlavních příkladů každé kategorie.

Tabulka 3.1 Klasifikace zdrojů

	Obnovitelné	Neobnovitelné
Přivlastnitelné	lesy, zemědělská půda, sluneční energie	ropa, zemní plyn, železná ruda
Nepřivlastnitelné	rybolovné oblasti, kvalita ovzduší	podnebí, radioaktivní odpad

Charakteristiku přírodních zdrojů uzavřeme otázkou logicky vyplývající z předchozího výkladu. Nemůže se stát, že bychom jednou vyčerpali nějaký základní přírodní zdroj, například energii? Odpověď ekonomů poukazuje na to, že fosilní paliva (uhlí, plyn) jsou sice k dispozici v omezeném množství, ale nejsou nenahraditelná. **Nenahraditelný zdroj** je takový, za který neexistují substituty, například kyslík je nenahraditelný. Pro všechny zdroje energie existují substituty, například uhlí lze nahradit ropou, sluneční energií, štěpením atomového jádra. Ekonomové také považují přírodní zdroje za jednu z forem kapitálových aktiv, která vlastní společnost – spolu se vzdělanou pracovní silou (lidským kapitálem), technickými a technologickými poznatky, výkonnými počítači apod. Z tohoto přístupu vyplývá **zaměnitelnost přírodního kapitálu jinými druhy kapitálu**. Výsledkem by měl být rozvoj substitučních technologií, například na bázi čistého uhlíku, které by nahradily vyčerpané zásoby uhlí a ropy.

Člověk je bytost společenská, to znamená, že žije s ostatními lidmi v pospolitosti. Tato skutečnost má pro člověka zcela zásadní důsledky. Lidé žijí ve společnosti, kde jsou jejich **vzájemné vztahy** (případně vztahy jednotlivých skupin) **uspořádány podle určitých norem**. Není důležité, zda jsou tato pravidla psaná, nebo platí jen jako zvyk, v obou případech musí jít o pravidla, která je člověk nucen pod hrozbou sankce dodržovat, respektovat a podle nich se řídit. Jedině

tehdy tato pravidla a normy tvoří základ a formu organizace lidského společenství. Charakteristické rysy těchto pospolitostí jsou určeny **vztahem jedince k celku**.

Jeden způsob řešení tohoto problému nabízí **universalismus**, který vychází z totálního chápání světa. **Celek a jeho zájem je postaven jako nejvyšší norma** a povinností členů společnosti je zabezpečení jeho existence. Sociální organizace společnosti je postavena na solidaristických principech. Jedinec má určen svůj akční prostor jen v takové míře, v jaké to připouští zájem celku.

Naproti tomu **v individualistickém řešení dominuje zájem jedince**. K organizaci celku dochází jen na základě souhlasu jedinců. Akční prostor celku je vymezen dohodou mezi jedinci a jeho úkolem je vytvořit lepší podmínky pro prosazení individuálních zájmů organizovaných členů.

Realizace těchto přístupů vede k **vytváření rozdílných organizačních forem společnosti**, ve kterých existuje i rozdílný právní a hospodářský systém. Otázka, zda je to universalismus, nebo individualismus, který správně vysvětluje vztah člověka ke společnosti, je předmětem trvalého sporu.

3.2 Dimenze hospodaření subjektů

Potřeby lidí jsou neomezené, příroda ovšem poskytuje omezené zdroje na jejich uspokojení. V důsledku nekonečnosti potřeb a omezenosti přírodních zdrojů jsou lidé nuceni zvolit si zdroje, které budou chtít využít, jejich vzájemnou kombinaci a pořadí, ve kterém se mají jejich potřeby uspokojit. Příroda tak udělala ze schopnosti **uskutečňovat racionální volbu** charakteristický znak lidského rodu. Všichni jedinci ovšem nedisponují stejnými možnostmi volby. Například žádný uchazeč o vysokoškolské studium není obeznán se všemi přednostmi a nedostatky všech fakult v ČR. Volba je omezená časem a prostorem, schopnostmi a zkušenostmi, kulturou a též volbami jiných subjektů.

Ekonomická teorie se systematicky zabývá zkoumáním chování jedinců při uskutečňování volby a zkoumáním institucí, v jejichž kontextu se tyto volby uskutečňují. **Člověk (jako subjekt) je považován za základní rozhodovací jednotku** a vychází se z toho, že cokoli se stane v hospodářství, vždy je to výsledek chování nějakého jednotlivce. Chceme-li rozumět ekonomice (hospodářství), musíme rozumět ekonomickému chování jednotlivců v jejím rámci. To, že ekonomové využívají jednotlivce jako základní jednotku své analýzy, je v současné době považováno za nejdůležitější princip v ekonomické teorii. Na tuto zásadu se často zapomíná. Běžně akceptujeme určité stanovisko (příkaz), například české vlády, Škody, a. s., Komerční banky, jako rozhodnutí instituce, ačkoli víme, že jej vždy učinili konkrétní lidé.

Tento metodologický individualismus považuje jednotlivce za prvek skutečující konečná rozhodnutí a za subjekt, který je současně spotřebitelem i výrobcem ekonomických statků. Nejdůležitějším východiskem tohoto přístupu je **svoboda jednotlivce**. Požadavek stejné svobody pro všechny bývá formulován v tezi: „Každý člověk má svobodu činit, cokoli se mu zlíbí, za předpokladu, že neomezuje stejnou svobodu jiného člověka.“ **Princip individualismu** umožňuje pozitivní analýzy v tom smyslu, že zkoumá a hodnotí vzájemný vztah mezi proměnnými v závislosti na kritériu, které sledují jednotlivci při realizaci svých cílů. Ukazuje, co se stane s určitými závisle proměnnými, když se změní jedna nebo několik nezávisle proměnných. Zároveň tento přístup obsahuje dva normativní předpoklady. Počítá s tím, že jednotlivci jsou schopni vyjádřit a uskutečnit své preference. Analýza efektivnosti jejich chování je konstruována na předpokladu, že jedinci by měli získat to, co chtějí.

V ekonomii se standardně předpokládá, že **jedinci se chovají racionálně** a vytváří se tak abstrakce tzv. **homo oeconomicus** (ekonomického člověka). Je to racionálně uvažující člověk, který se při rozhodování (volbě) nechává vést svým vlastním zájmem. Vzájemné vztahy mezi subjekty jsou tak budovány na egoismu jedince a „obecné dobro“ se tak stává funkcí individuálního (soukromého) zájmu. **Egoistická podstata „ekonomického člověka“** bývá vyjadřována v **axiomu chamtivosti** – „*lidé vždy chtějí více, než momentálně mají*“. Problémem projektu ekonomického člověka je skutečnost, že jen málo lidí je ochotných se s ním identifikovat. Motivace lidí a jejich zájmy jsou daleko rozmanitější a komplexnější, než je má jen racionálně se chovající jedinec, který nemá žádné lidské slabosti. Jinak vyjádřeno, chování lidí je racionální, ale převážně v jiných směrech než těch, které se připisují homo oeconomicus.

Přesto budeme v dalším výkladu akceptovat předpoklad, že jedinec se řídí vlastním zájmem. To totiž neznamená, že je nenasytným chamtivcem, který se stará jen sám o sebe, ale v tomto předpokladu je obsažen i fakt, že rozhodování všech lidí závisí na poměrování jejich osobních nákladů a výnosů.

Každý hospodářský subjekt usiluje o dosažení svého subjektivního cíle, který se nám jeví jako „to, co chceme“. Toto jeho úsilí je určitým způsobem vždy spojeno s cílem celku (celé společnosti) a v zásadě jím je vždy zvyšování životní úrovně. Vzhledem k pestrosti hospodářského života si subjekty stanovují více cílů současně. Dochází tak ke konkurenci těchto cílů a subjekty je musí uspořádat do určité posloupnosti, obvykle podle jejich intenzity. **Cíle jedinců jsou subjektivní** a neexistuje žádné objektivní kritérium, podle kterého by bylo možno posoudit, které z nich jsou více nebo méně racionální.

Ekonomicky uvažující člověk volí mezi alternativami a je ve svém rozhodování nejvýrazněji ovlivňován **zásadami hospodárnosti**. To znamená, že se snaží